

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы

Отечественная история

History of the Homeland

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2025. № 28 (3)

РЕДАКЦИЯ

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Редакциялық алқа

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Абдырахманов Толобек Әбілұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі (Қырғыз Республикасы, Бішкек)

Апендиев Тимур Әкімханұлы – PhD докторы, доцент, жетекші ғылыми қызметкер, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Горшенина Светлана Михайловна – PhD, тарих ғылымдарының кандидаты; CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/ Sorbonne университетінің зерттеу бөлімінің директоры (Франция, Париж)

Исмағұлов Оразақ Исмағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің физикалық антропология зертханасының меңгерушісі (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Шиндзи Като – PhD (археология бойынша), Нарадағы мәдени құндылықтардың ұлттық ғылыми-зерттеу институты (Жапония, Нара)

Бирсель Каракоч – Уппсала университетінің түркі тілдерінің профессоры (Швеция, Уппсала қ.)

Мионг Сун-ок – антропология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (Корея, Сеул)

Қозыбаева Махаббат Маликовна – PhD доктор; Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Алаш» мәдениет және рухани даму институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Моррисон Александр – PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Ұлыбритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – археология ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс университетінің «Биоархеология» ғылыми орталығының жетекшісі (Литва, Вильнюс)

Муминов Әшірбек Құрбанұлы – тарих ғылымдарының докторы, арабтанушы, профессор; ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Түркия, Стамбул)

Нұрсан Әлімбай – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Отенова Гүлфира Елубайқызы – тарих ғылымдарының докторы, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры (Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.)

Оутрам Алан – археология ғылымдарының докторы, Эксетер университетінің археология және тарих кафедрасының профессоры (Ұлыбритания, Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна – Солтүстіктің байырғы халықтарының мәселелері және гуманитарлық зерттеулер институтының этнологиялық зерттеулер орталығының жетекшісі (АН СР(Ы) ХР) (Ресей Федерациясы, Якутск қ.)

Рюосуке Оно – Васеда университетінің тереңдетілген гуманитарлық зерттеулер орталығының доценті (Жапония, Токио)

Сәбитов Жақсылық Мұратұлы – Жошы Ұлысын зерттеу ғылыми институтының директоры, PhD доктор (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Томохико Уяма – PhD докторы, Хоккайдо университетінің славян және еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония, Саппоро)

Финке Питер – PhD докторы, Цюрих университетінің Макс Планк институтының профессоры (Швейцария, Цюрих)

Шотанова Ғалия Айтжанқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Жауапты редактор

Абдулина Ақсұңқар Тұрсынқызы

Жауапты хатшы және редактор

Мырзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нұрлыбек Айдарбекұлы

Көбеев Рүстем Джаулыбайұлы

Техникалық көмек

Қонырбеков Медет Жаугааштыұлы

Зікірбаева Венера Серікқызы

Копеева Сания Жуматайқызы

РЕДАКЦИЯ**Главный редактор**

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Члены редакционной коллегии

Абиля Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор (Республика Казахстан, г. Астана)

Абдырахманов Толобек Абилович – доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН КР (Кыргызская Республика, г. Бишкек)

Апендиев Тимур Акимханович – PhD, ассоциированный профессор, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Горшенина Светлана Михайловна – доктор PhD, кандидат исторических наук; директор по исследованиям CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Университет Сорбонны (Франция, г. Париж)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана)

Като Синдзи (Shinji Kato) – PhD (в области археологии), Национальный научно-исследовательский институт культурных ценностей в Наре (Япония, г. Нара)

Бирсель Каракоч, профессор тюркских языков, Уппсальский университет (Швеция, г. Уппсала)

Мионг Сун-ок – доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, г. Сеул)

Козыбаева Махаббат Маликовна – доктор PhD; ведущий научный сотрудник Института культуры и духовного развития «Алаш» Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана)

Моррисон Александр – PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, (Литва, г. Вильнюс)

Муминов Аширбек Курбанович – доктор исторических наук, арабист, профессор; консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул)

Нурсан Алимбай – кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Отеева Гульфира Елубаевна – доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А.Х. Маргулана (Республика Казахстан, г. Павлодар)

Оутрам Алан – доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории университета Эксетере (Великобритания, г. Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна, руководитель Центра этнологических исследований Института гуманитарных исследований и проблем малочисленных народов Севера (ИГИ АН РС(Я)) (Российская Федерация, г. Якутск)

Рюосуке Оно – доцент, Центр перспективных гуманитарных исследований, Университет Васеда (Япония, г. Токио)

Сабитов Жаксылык Муратович – директор Научного института изучения Улуса Джучи, доктор PhD (Республика Казахстан, г. Астана)

Томохико Уяма – PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований университета Хоккайдо (Япония, г. Саппоро)

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, г. Цюрих)

Шотанова Галия Айтжановна – кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Ответственный редактор

Абдулина Аксункар Турсуновна

Ответственный секретарь и редактор

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Научные редакторы:

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нурлыбек Айдарбекович

Кубеев Рустем Джаулыбайулы

Техническое сопровождение

Конырбеков Медет Жаугаитиевич

Зикирбаева Венера Сериковна

Копеева Сания Жуматаевна

EDITORIAL TEAM

Editor-in-Chief

Kabul'dinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, general Director of Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editorial board members

- Abil Erkin Amanzholovich* – Doctor of Historical Sciences, Professor (Republic of Kazakhstan, Astana)
Abdyrakhmanov Tolobek Abilovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic (Kyrgyz Republic, Bishkek)
Apendiev Timur Akimkhanovich – PhD, associate professor, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)
Gorshenina Svetlana Mikhailovna – PhD, Candidate of Historical Sciences; Research Director of CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Sorbonne University (France, Paris)
Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Laboratory of Physical Anthropology of the National Museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana)
Shinji Kato – PhD (Archaeology), Nara National Research Institute for Cultural Properties (Japan, Nara)
Birsel Karakoch – Professor of Turkic Languages, Uppsala University (Sweden, Uppsala)
Myong Soon-ok – PhD (Anthropology), Associate Professor (Seoul, Korea)
Kozybaeva Makhabbat Malikovna – PhD; Leading Researcher, Institute of Culture and Spiritual Development «Alash» of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Republic of Kazakhstan, Astana)
Morrison Alexander – PhD, Professor, New College, Oxford (United Kingdom, Oxford)
Motuzaitė-Matuzevichute Gidrė – Doctor of Archaeology, Professor, Head of the Scientific Center «Bioarchaeology» of Vilnius University, (Lithuania, Vilnius)
Muminov Ashirbek Kurbanovich – Doctor of Historical Sciences, Arabist, Professor; Consultant to the Director General for Organizational Activities of the OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul)
Nursan Alimbay – Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)
Otepova Gulmira Elubayevna – Doctor of Historical Sciences, Professor at the A. Margulan Pavlodar Pedagogical University (Republic of Kazakhstan, Pavlodar)
Outram Alan – Doctor of Archaeological Sciences, Professor of the Department of Archaeology and History, University of Exeter (Great Britain, Exeter)
Romanova Ekaterina Nazarovna – Head of the Center for Ethnological Research, Institute for Humanitarian Research and Problems of Indigenous Peoples of the North (IHR RAS (Yakutia)) (Russian Federation, Yakutsk)
Ryuosuke Ono – Associate Professor, Center for Advanced Humanitarian Studies, Waseda University (Japan, Tokyo)
Sabitov Zhaksylyk Muratovich – Director of the Scientific Institute for the Study of the Ulus of Jochi, PhD (Republic of Kazakhstan, Astana)
Tomohiko Uyama – PhD, Professor, Center for Slavic-Eurasian Studies, Hokkaido University (Japan, Sapporo)
Finke Peter – PhD, Professor, Max Planck Institute, University of Zurich (Switzerland, Zurich)
Shotanova Galiya Aitghanovna – Candidate of historical sciences, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editor-in-Chief

Abdulina Aksunkar Tursunovna

Responsible Secretary and Editor

Murzakhodjaev Kuanysh Madievich

Scientific Editors:

Kasymova Didar Beysengalieva
Chernienko Denis Arkadyevich
Dosymbetov Nurlybek Aidarbekovich
Kubeev Rustem Dzhaubayuly

Technical support

Konyrbekov Medet Zhaugashtievich
Zikirbaeva Venera Serikovna
Kopeeva Saniya Zhumataevna



Published in the Kazakhstan
Otan tarikhyy
Has been issued as a journal
since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2025. Vol. 28. Is. 3. Pp. 690-704
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>



FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.20

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2025_28_3_690-704

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАННЫҢ ИМПЕРАТОРЛЫҚ РЕСЕЙ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ҚОҒАМЫНЫҢ БАТЫС-СІБІР БӨЛІМІ ҚҰРАМЫНДА ҚАЗАҚ ДАЛАСЫН ЗЕРТТЕУГЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Сұлтан Хан Аққұлұлы Жүсіп¹, Сулушаш Рахимжановна Сарманова², Халил Борисович Маслов³

^{1,3}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Сәтбаев көшесі, 2-үй, 010008, Астана, Қазақстан)

¹PhD докторы, «Алаш» мәдениет және рухани даму институтының директоры
<https://orcid.org/0009-0007-9524-636X>. E-mail: prahacz2002@gmail.com

³PhD докторы, қауымдастырылған профессор, «Алаш» мәдениет және рухани даму институтының жетекші ғылыми қызметкері
<https://orcid.org/0000-0003-2027-0078>. E-mail: khalil.maslov@mail.ru

²Д.С. Лихачев атындағы Ресей мәдени және табиғи мұра ғылыми-зерттеу институтының Сібір филиалы (Андрианов көшесі, 28 үй, 644077, Омбы, Ресей)
тарих ғылымдарының кандидаты, аға ғылыми қызметкері
<https://orcid.org/0000-0002-9604-589X>, E-mail: kurmanova-slu@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025

© Жүсіп С.А., Сарманова С.Р., Маслов Х.Б., 2025

Аңдатпа. *Kіріспе.* Бұл зерттеу 1896–1908 жылдар аралығында Императорлық орыс географиялық қоғамының Батыс-Сібір бөліміндегі (ИОГК БСБ) Әлихан Бөкейханның қазақ даласын ғылыми зерттеуге қосқан үлесін қарастыруға арналған. Зерттеудің негізгі тақырыбы – оның Қазақстан аумағын, оның экономикасын, этнографиясын және географиялық ерекшеліктерін кешенді түрде зерттеуге бағытталған ғылыми экспедицияларға қатысуы. *Зерттеудің мақсаты мен міндеттері.* Мақалада Ә. Бөкейханның қазақ халқы туралы мәліметтер жинау мен талдауға, сондай-ақ кейінгі зерттеулері мен қазақтың мәдени және әлеуметтік өзіндік ерекшелігін қалыптастыруға негіз болған ғылыми материалдарды дайындауға қосқан үлесі қарастырылады. Жұмыста оның ресейлік ғалымдармен өзара әріптестігі, аграрлық даму, этнография және аймақтық құрылым мәселелеріне ғылыми көзқарасы, сондай-ақ Дала өлкесінің бақылаусыз отарлануына қарсы тұрған принципті позициясы талданады. *Материалдар мен әдістеме.* Зерттеуде мұрағаттық материалдар мен ғылыми еңбектер пайдаланылып, тарихи-зерделеу мен салыстырмалы әдістер, контент-талдау, сондай-ақ құжаттарды талдау мен оларды интерпретациялау қолданылды. Бұл Әлихан Бөкейханның Қазақ даласын зерттеуге деген үлесін ИОГК Батыс Сібір бөлімінің аясында жан-жақты қарастыруға мүмкіндік берді. *Нәтижелері.* Қоғамдағы өз қызметі барысында Әлихан Бөкейхан айтарлықтай ғылыми мұра қалдырды: сан алуан мақалалар, сараптамалық очерктер, тарих, ауыл шаруашылығы, антропология, әдебиет және басқа да ғылым салаларында жазылған жұмыстар. Ә. Бөкейханның

ғылыми экспедициялар материалдарын қорытындылап, халықты көшіру мәселелерін қозғаған еңбектері ерекше мәнге ие, олар кейін ғылыми басылымдарда жарияланды. *Қорытынды.* Ә. Бөкейханның еңбектерін талдау оның ИОГҚ БСБ-дағы қызметі Ресей мен Қазақстанда ғылым саласының дамуына айтарлықтай әсер еткенін көрсетеді. Оның зерттеулері көшпелі және жартылай көшпелі өмір салтын тереңірек түсінуге септігін тигізіп, Ә. Бөкейханның көрнекті қоғамдық-саяси қайраткер ретінде қалыптасуына маңызды рөл атқарды. Ол қазақ халқын дамыту үшін жаңа ұрпақты саясатқа, ғылымға және практикалық қызметке тарту қажеттігін терең түсінді.

Түйін сөздер: ИОГҚ-ның Батыс Сібір бөлімі, Дала өлкесі, отарлау, ғылыми экспедициялар, статистикалық зерттеулер, қазақ қоғамы, көшпелі шаруашылық, жергілікті қауымдастық, ғылыми еңбектер, этнография

Алғыс. Мақала Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігі «XX ғасырдың алғашқы ширегі мен XXI ғасырдың интеллектуалды тарихын зерттеу бойынша кешенді көпсалалы зерттеу» бағдарламасы шеңберінде дайындалды (тіркеу нөмірі: BR28713085).

Дәйек үшін: Жусип С.А., Сарманова С.Р., Маслов Х.Б. Әлихан Бөкейханның Императорлық Ресей Географиялық қоғамының Батыс-Сібір бөлімі құрамында Қазақ даласын зерттеуге қосқан үлесі // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 3. 690-704-бб. [қазақша]. DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_3_690-704

ВКЛАД АЛИХАНА БУКЕЙХАНА В НАУЧНОЕ ИЗУЧЕНИЕ КАЗАХСКОЙ СТЕПИ В РЯДАХ ЗАПАДНО-СИБИРСКОГО ОТДЕЛА ИМПЕРАТОРСКОГО РУССКОГО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

Султан Хан Аккудулы Жусип¹, Сулушаш Рахимжановна Сарманова², Халил Борисович Маслов³

^{1,3}Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева (ул. Сатпаева, д. 2, 010008, Астана, Казахстан)

¹PhD, директор Института культуры и духовного развития «Алаш»
<https://orcid.org/0009-0007-9524-636X>. E-mail: prahacz2002@gmail.com

³PhD, ассоциированный профессор, ведущий научный сотрудник Института культуры и духовного развития «Алаш»
<https://orcid.org/0000-0003-2027-0078>. E-mail: khalil.maslov@mail.ru

²Сибирский филиал Российского научно-исследовательского института культурного и природного наследия имени Д.С. Лихачева (ул. Андрианова, д. 28, 644077, Омбы, Россия)
Кандидат исторических наук, старший научный сотрудник
<https://orcid.org/0000-0002-9604-589X>. E-mail: kurmanova-slu@mail.ru

© ИИЭ имени Ч.Ч. Валиханова, 2025

© Жусип С.А., Сарманова С.Р., Маслов Х.Б., 2025

Аннотация. *Введение.* Данное исследование посвящено изучению вклада Алихана Букейхана в научное изучение казахской степи в рядах Западно-Сибирского отдела Императорского Русского географического общества (ЗСО ИРГО) в период с 1896 по 1908 годы. В центре изучения – его участие в научных экспедициях, направленных на комплексное изучение территории Казахстана, включая его экономику, этнографию и географические особенности. *Цель и задачи исследования.* В статье изучается вклад А. Букейхана в сбор и анализ информации о казахском народе, а также подготовке научных материалов, послуживших базой для последующих исследований и формирования казахской культурной и социальной самобытности. В работе рассматривается его взаимодействие с российскими учёными, научный подход к вопросам аграрного развития, этнографии и территориального устройства, а также его принципиальная позиция против бесконтрольной колонизации Степного края. *Материалы и методы.* В исследовании были задействованы архивные материалы и научные труды, использованы историко-аналитический, сравнительный методы, контент-анализ и анализ документов с их интерпретацией, что обеспечило всестороннее изучение вклада Алихана Букейхана в исследование казахской степи в составе Западно-Сибирского отдела ИРГО. *Результаты.* В рамках своей деятельности в обществе Алихан Букейхан оставил значительное

научное наследие: многочисленные статьи, аналитические очерки и работы по истории, сельскому хозяйству, антропологии, литературе и другим областям знаний. Особую значимость представляют труды А. Букейхана, в которых обобщены материалы научных экспедиций, освещены вопросы переселения населения и приведены обширные фактические данные, впоследствии опубликованные в научных изданиях. *Выводы.* Анализ работ А. Букейхана позволяет сделать вывод, что его участие в деятельности географического общества оказало существенное влияние на развитие научной мысли как в России, так и в Казахстане. Его исследования способствовали более глубокому пониманию особенностей кочевого и полукочевого образа жизни, а также сыграли важную роль в формировании Букейхана как видного общественно-политического деятеля. Он осознавал необходимость вовлечения молодёжи в научную, политическую и практическую сферы с целью эффективного преобразования общества и повышения уровня жизни народа.

Ключевые слова: Западно-Сибирский отдел Императорского Русского географического общества, Степной край, колонизация, научные экспедиции, статистические обследования, казахское общество, кочевое хозяйство, земельная община, научные труды, этнография

Благодарность. Статья подготовлена в рамках реализации проекта программно-целевого финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан «Комплексное междисциплинарное исследование интеллектуальной истории XX – первой четверти XXI вв. на основе анализа произведений казахстанских историков и литераторов» (регистрационный номер: BR28713085).

Для цитирования: Жусип С.А., Сарманова С.Р., Маслов Х.Б. Вклад Алихана Букейхана в научное изучение казахской степи в рядах Западно-Сибирского отдела Императорского Русского географического общества // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 3. С. 690-704. [на каз.].

DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_3_690-704

ALIKHAN BUKEIKHAN'S CONTRIBUTION TO THE SCIENTIFIC STUDY OF THE KAZAKH STEPPE IN THE RANKS OF THE WEST SIBERIAN BRANCH OF THE IMPERIAL RUSSIAN GEOGRAPHICAL SOCIETY

Sultan Khan Akkululy Zhussip¹, Sulushash Rakhimzhanovna Sarmanova², Khalil Borisovich Maslov³

^{1,3}L.N. Gumilyov Eurasian National University (2 Satpayev Str., 010008, Astana, Kazakhstan)

¹PhD, Director of the «Alash» Institute of Culture and Spiritual Development
<https://orcid.org/0009-0007-9524-636X>. E-mail: prahacz2002@gmail.com

³PhD, Associate Professor, Leading Researcher at the «Alash» Institute of Culture and Spiritual Development
<https://orcid.org/0000-0003-2027-0078>. E-mail: khalil.maslov@mail.ru

²Siberian Branch of the Russian Research Institute for Cultural and Natural Heritage named after D.S. Likhachev (Andrianov St., 28, 644077, Omsk, Russia)
Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher
<https://orcid.org/0000-0002-9604-589X>. E-mail: kurmanova-slu@mail.ru

© Ch.Ch. Valikhanov IHE, 2025

© Zhussip S.-Kh.A., Sarmanova S.R., Maslov Kh.B., 2025

Abstract. Introduction. This study is devoted to the study of the contribution of Alikhan Bukeikhan to the scientific study of the Kazakh steppe in the ranks of the West Siberian Branch of the Imperial Russian Geographical Society in the period from 1896 to 1908. The study focuses on his participation in scientific expeditions aimed at a comprehensive study of the territory of Kazakhstan, including its economy, ethnography and geographical features. *Goals and objectives.* The article examines A. Bukeikhan's contribution to the collection and analysis of information about the Kazakh people, as well as the preparation of scientific materials that served as the basis for subsequent research and the formation of Kazakh cultural and social identity. The work considers his interaction with Russian scientists, a scientific approach to issues of agrarian development, ethnography and territorial structure, as well as his principled position against the

uncontrolled colonization of the Steppe region. *Materials and methods.* The research involved archival materials and scientific works, used historical-analytical, comparative methods, content analysis and analysis of documents with their interpretation, which ensured a comprehensive study of the contribution of Alikhan Bukeikhan to the research of the Kazakh steppe as part of the West-Siberian Department of IRGS. *Results.* As part of his activities in society, Alikhan Bukeikhan left behind a significant scientific legacy: numerous articles, analytical essays and works on history, agriculture, anthropology, literature and other areas of knowledge. Of particular importance are the works of A. Bukeikhan, which summarize the materials of scientific expeditions, cover the issues of population resettlement and provide extensive factual data, subsequently published in scientific journals. *Conclusions.* An analysis of the works of A. Bukeikhan allows us to conclude that his participation in the activities of the Geographical Society had a significant impact on the development of scientific thought both in Russia and in Kazakhstan. His research contributed to a deeper understanding of the features of the nomadic and semi-nomadic way of life, and also played an important role in the formation of Bukeikhan as a prominent socio-political figure. He realized the need to involve young people in scientific, political and practical spheres in order to effectively transform society and improve the standard of living of the people.

Keywords: West Siberian branch of the Imperial Russian Geographical Society, Steppe region, colonization, scientific expeditions, statistical surveys, Kazakh society, nomadic economy, land community, scientific works, ethnography

Acknowledgments. The article was prepared within the framework of the grant funding project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan «Comprehensive interdisciplinary study of the intellectual history of the 20th - first quarter of the 21st centuries based on the analysis of the works of Kazakh historians and writers» (registration number: BR28713085).

For citation: Zhussip S.-Kh.A., Sarmanova S.R., Maslov Kh.B. Alikhan Bukeikhan's contribution to the scientific study of the Kazakh steppe in the ranks of the West Siberian branch of the Imperial Russian Geographical Society // Otan tarihy. 2025. Vol. 29. № 3. Pp. 690-704. [In Kazakh].

DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_3_690-704

Кіріспе. Зерттеу тақырыбының өзектілігі – Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейханның қазақ даласы мен дәстүрлі қазақ қоғамын кешенді ғылыми тұрғыдан зерттеуге қосқан үлесін терең түсінудің маңыздылығында. Оның ғылыми және ағартушылық қызметі Қазақстан мен Ресейдегі ғылым мен білімнің дамуына зор әсер етіп, қазақ халқының интеллектуалдық тарихында ерекше орын алады.

Әлихан Бөкейхан тек табиғи және әлеуметтік-экономикалық жағдайларды зерттеумен шектеліп қоймай, сонымен қатар Қазақстанның Ресей империясы жағдайындағы дамуына қатысты ғылыми көзқарастардың қалыптасуына белсенді атсалысты. Оның Ресей географиялық қоғамындағы қызметі – Бөкейханның көрнекті ғалым, зерттеуші және қоғам қайраткері ретіндегі рөлін тереңірек ашуға мүмкіндік береді. Сол заманның саяси және әлеуметтік қиындықтарына қарамастан, ол қазақ халқының жағдайын жақсартуға және оны Ресей мен әлемдік кеңістікте лайықты орынға көтеруге ұмтылды.

Ғалым ретінде оның географиялық қоғам аясындағы еңбегін қарастыру – ғылыми зерттеулер мен саяси үдерістердің өзара байланысын зерделеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, Бөкейханның заманауи қоғамдық және ұлттық мәселелерді шешуде өз білімін қалай қолданғанын көрсетеді.

Бүгінгі күннің мәдени және тарихи мұраны сақтау, тұрақты даму, экологиялық қауіпсіздік, әлеуметтік құрылымды жетілдіру сияқты өзекті мәселелері аясында Әлихан Бөкейхан мұрасын зерттеу ерекше маңызға ие. Оның идеялары мен көзқарастары қазіргі Қазақстанның экология, әлеуметтік жоспарлау және аймақтық даму салаларында тиімді шешімдер табуға септігін тигізуі мүмкін.

Материалдар мен әдістер. Мақала дайындау барысында кең ауқымды материалдар мен әдістер қолданылды. Атап айтқанда, тарихи дереккөздер ретінде Ресей мемлекеттік әдебиет және өнер архивінің [РМӨӨА, Мәскеу, РФ], Ресей мемлекеттік тарихи архивінің [РМТА, С.-Петербург, РФ], С.-Петербург қаласының Орталық мемлекеттік тарихи архивінің [СПб ОМТА, С.-Петербург, РФ], Омбы облысының тарихи архивінің [ООТА, Омбы, РФ] материалдары пайдаланылды. Зерттеу тақырыбы бойынша құнды дереккөздер қатарында сол дәуірдің мерзімді баспасөз материалдары да бар, атап айтқанда «Сибирский вестник» [ТОмбы, 1885-1906], «Степной край» [Омбы, 1893-1905], «Наша жизнь» [СПб., 1904-1906], «Туркестанские ведомости» [Ташкент, 1870-1917] газеттері, сондай-ақ замандастарының естеліктері мен жазбалары (мысалы, С.П. Шевцовтың еңбектері), Императорлық орыс географиялық қоғамы Батыс-Сібір бөлімінің материалдары, оның ішінде отырыс

хаттамалары, есептер, хаттар мен жарияланымдар, Ә. Бөкейханның ғалымдар, әріптестерімен алмасқан жүргізген жеке хаттары, оның жеке архивінен алынған жазбалар, ғылыми еңбектері мен зерттеулері қамтылды.

Сонымен қатар Ә. Бөкейханның ғылыми қызметін зерттеу аясында оның география, этнография және қазақ халқының мәдениеті туралы жазған ғылыми мақалалары мен еңбектері де ерекше қызықтырады. Бұл еңбектер ғылыми журналдар мен географиялық қоғамның есептерінде жарияланған.

Зерттеу барысында мұрағат материалдарын, ғылыми мақала-зерттеулер мен мұрағат құжаттарын талдау үшін, Әлихан Бөкейханның географиялық қоғамға қосқан үлесін, оның жұмыс әдістері мен тәсілдерін анықтау мақсатында тарихи-сараптамалық, салыстырмалы әдістер, контент-талдау, құжаттық талдау және дереккөздерді интерпретациялау әдістері қолданылды. Бұл материалдар мен әдістер Әлихан Бөкейханның география ғылымының дамуына, оның ғылыми жетістіктеріне және Императорлық орыс географиялық қоғамының Батыс-Сібір бөлімі аясында Орта Азияны зерттеуге қосқан үлесін толыққанды зерттеуге мүмкіндік берді.

Талқылау. Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейханның өмірі мен ғылыми-зерттеу қызметі бірқатар отандық және шетелдік зерттеушінің еңбектерінде қарастырылған, бірақ көбінесе XX ғасыр басындағы ұлттық-азаттық қозғалыс, «Алаш» партиясы мен Алаш Республикасы контекстерінде зерттелді. Отандық зерттеушілердің ішінен К. Нұрпейісовтың (1995), Д. Қамзабекұлының (2002), М. Асылбеков мен Ә. Сеитовтің (2003), М. Қойгелдиевтің (2008), Т. Жұртбайдың (2008), С.А. Жүсіптің (2017) және басқа ғалымдардың еңбектерін атап өтуге болады. Әлихан Бөкейханның Қазақстанның саяси және ғылыми-зерттеу қызметіне қосқан үлесін Шаймұханова С.Д., Ерденбекова Ж.С., Мұратбекқызы Б. (2016) зерттеген.

Ә.Н. Бөкейханның ғылыми қызметіне Ресей мен шетелдік зерттеушілер де назар аударған, мысалы, Д. Аманжолова (2009), В. Шишкин (2009), М. Шиловский (2017), В. Козодой (2021), Сарманова С.Р. (2022), М.Б. Олкотт (1987), А. Беннигсен (1986), Оксфорд университетінің Орталық Азияны зерттеу қоғамы (1985) және басқа ғалымдар.

Мұрағат материалдарының жинақтары үлкен ғылыми маңызға ие. Сонымен қатар, 1994 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін Ә.Н. Бөкейхан мен «Алаш» қозғалысы қайраткерлерінің 1930-шы жылдардағы жаппай қуғын-сүргін кезіндегі тағдырына қатысты ғылыми жинақтар шығарылды [Движение Алаш, 2007; 2011], сондай-ақ оның шығармашылық қызметі мен мұрасы туралы жинақтар жарық көрді. «Әлихан Бөкейхан. Шығармалары – Сочинения» атты 15 томдық жинақ 2017-2018 жылдары басылып шықты және қазақ ұлттық көсемі Ә.Н. Бөкейхан мұрсының осы күнге дейінгі ең толық жинағы [Бөкейхан, 2017]. Оған қоса 2017 жылы Ә.Н. Бөкейханның өмірі мен қоғамдық-саяси, ғылыми және публицистикалық қызметі туралы украин тілінде [Аккули, 2017], 2018 жылы қазақ тілінде 2-томдық «Әлихан Бөкейхан. Қазақ жерінің жоқшысы» [Аққұлы, 2017], ағылшын тілінде 2 томдық «Alikhan Bukeikhan. The Unifier of Kazakh Lands» [Akkuly S., Akkuly A., 2017], сондай-ақ 2025 жылы орыс тілінде «Алихан Букейхан. Идея «Алаш» и Единый Тюркский мир» [Аккулы, 2025] монографиялары жарық көрді.

Зерттеу контекстінде үлкен қызығушылық тудыратын жұмыстардың бірі - XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы орыс және қазақ халықтары арасындағы мәдени байланыстардың дамуына ықпал еткен Ресей географиялық қоғамы Батыс-Сібір бөлімінің қызметін зерттеген авторлардың еңбектері. Атап айтқанда, А.Е. Плотниковтың (1994), Ю.Р. Горелованың (2003), А.П. Толочконың (2003), Р.С. Буктугutowаның (2007), В.А. Скопаның (2015), С.А. Абселемовтың (2018) зерттеулері ерекше назар аударуға тұрарлық. Бұл жұмыстарда Батыс-Сібір бөлімінің Қазақстанның Степной край мен қазақ халқының тарихы мен мәдениетін зерттеудегі маңызды рөлі атап өтілген, сонымен қатар ол қазақ және орыс халықтарының прогрессивті интеллигенциясы арасындағы байланыстарды нығайтты.

Нәтиже. Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейханның (1866-1937) өмірінде, қазақтың ұлттық-азаттық қозғалысының идеологы, жетекшісі және XX ғасырдың басындағы «Алаш» партиясының негізін қалаушы әрі алғашқы ұлттық саяси партияның жетекшісі болғаны белгілі, бірақ оның ғылыми-зерттеу қызметі аз зерттелген. Бөкейханның ғылыми қызметі Батыс-Сібір Орыс географиялық қоғамының (ИРГК БСБ) құрамында, Омбы қаласында 1895-1908 жылдар аралығында жүзеге асырылған.

Ә.Н. Бөкейханның қазақ даласының тарихын, мәдениетін және шаруашылығын зерттеуге деген қызығушылығы 1886-1890 жылдары Омбы техникалық училищесінде оқып жүрген кезде байқалды. Осы кезеңде ол әкесінің есімімен Нұрмұхамедов деп жазылып, бірінші ғылыми жұмысын жазды. Бұл жұмыс «Қарқаралы оязының Тоқырауын болысы, Қотанбұлақ, Западны-Балқаш елдеріндегі егіннің

жайы» деп аталып, 1889 жылы қазақ және орыс тілдерінде «Особые прибавления к «Акмолинским областным ведомостям» газетінің қосымшасында жарияланды [А.Н., 1889, № 41: 4-6; № 42: 3-4]. Бұл зерттеу оның С.-Петербургтың Орман институтында оқуын жалғастыруына негіз болды. Осыған байланысты училище директоры Н.Е. Доброхотов Қарқаралы уезінің бастығына өтініш жазып, Нұрмұхамедовке 200 рубль көлемінде шәкіртақысын тағайындауды сұраған және оны жоғары оқу орнына қабылдау үшін ұсыныс жасаған [ООТА. Ф. 43. Қ. 1. Іс. 942. П. 15].

Омбы және С.-Петербург қалаларында оқыған кезінде Әлихан Бөкейхан Г. Потанин, С. Швецов, В. Бартольд және В. Радлов секілді орыс ғалымдарымен танысып, байланыс орнатты. Ол тек негізгі пәндер бойынша терең білім алған жоқ, сонымен қатар батыс философиясы, орыс классикасы мен құқықтануды да зерттеді. Ә. Бөкейхан Л. Толстойдың философиялық ойларын қазақ тіліне аударған, оны «соңғы пайғамбар» деп атаған және жазушы В. Короленконың хат-хабарларын жүргізген. 1894 жылы емтиханды сәтті тапсырғаннан кейін, ол «сұлтан Әлихан Нұрмұхамедов, Бөкейхан» деген атпен орман мамандығы бойынша II дәрежелі ормантанушы-ғалым дипломын алған, бұл оған Ресей университеттерінің толыққанды студенті құқын берген [СПб ОМТА. Қ. 994. Т. 4. Іс. 910. П. 33].

Орман институтын тәмамдағаннан кейін (СПб.) 1894 жылдың қыркүйегінен 1895 жылдың ақпанына дейін ол Тобыл губернесінің Ялутаров оязына көшіп келген мұжықтардың ахуалын зерттеген «Тобыл экспедициясына» қатысып, бұл туралы тек Ф. А. Брокгауз және И.А. Ефронның «Жаңа энциклопедиялық сөздігінің» 8-томында және Оксфорд университетінің Орта Азияны зерттеу қоғамының кітапшасында [Kazakhs, 1985: 15] айтылған. Кейінірек, 1895 жылдың қыркүйегінде Ә.Н. Бөкейхан Омбы қаласына басқа экспедициямен келген, бұл экспедиция келімсек шаруалардың жағдайын зерттеу үшін ұйымдастырылған болатын, оның жетекшісі Уралдағы Кыштым зауытының иесі Половцев болған [Швецов, 1930: 110]. Алайда, Дала өлкесіндегі көшіп-қонушылардың бір тобына орналаса алмаған соң, ол Орман басқармасының С.-Петербургтағы Орман департаментіне өтініш жазып, орман шаруашылығына жұмысқа тұруға ниет білдірген. Осылайша, Ә.Н. Бөкейхан ғылыми қызмет жолын Омбы қаласында орман шаруашылығының маманы және орман мектебінің оқытушысы болып бастады [РМТА. Қ. 387. Т. 24. Д. 1307. Л. 51].

Осы кезеңнен бастап, оның қызметі ИРГҚ БСБ-мен тығыз байланыста болды. Бұл бөлім 1877 жылы 30 маусымда (12 шілде) Н.Г. Казнаковтың бастамасымен Сібірді зерттеу қоғамы негізінде құрылды. ИОГҚ БСБ-нің міндеттеріне Орталық Азия мен Батыс Қытай шекараларын қоса алғанда, географиялық, геологиялық, тарихи-натуралистік, этнографиялық, статистикалық, археологиялық зерттеулер жүргізу кіреді [Буктугутова, 2007: 84–88]. Әр жылдары бөлімде Сібір мен қазақ дала өлкесін зерттеген танымал ғалымдар, оның ішінде К.А. Вернер, К.П. Горшенин, П.Л. Драверт, Г.Н. Потанин, Т.И. Седельников, М.А. Усов, И.Н. Шухов, Н.М. Ядринцев және басқа ғалымдар қызмет еткен.

Әлихан Бөкейхан Орыс географиялық қоғамы Батыс-Сібір бөлімінің (ИОГҚ БСБ) қызметіне белсене қатысып, мүшелерінің жалпы жиналыстарында Омбы – Ташкент теміржолының құрылысын талқылауға қатысты, бұл жобаның мақсаты Дала өлкесін әрі қарай отарлау болатын. Қазіргі уақытта көпшілікке белгісіз нәрсе – 1926–1931 жылдары Орта Азия мен Сібірді байланыстыру үшін салынған Түркістан-Сібір теміржолының (Түрксіб) жобасы патшалық Ресей кезінен бастап, 1890 жылдардың ортасында жоспарланған болатын. Бұл жобаның пайда болуы 1867 жылы «Жетісу мен Сырдария облыстарын басқару туралы уақытша ережені» (1867 ж.) және 1868 жылы «Орынбор және Батыс-Сібір генерал-губернаторлығындағы Дала облыстарын басқару туралы уақытша ережені» қабылдаумен байланысты болды. Бұл ережелер бойынша барлық қазақ жерлері «орыс қазынасының меншігі» ретінде танылды. Қазақстанды басқару жүйесі әскери сипатқа ие болды, ал әскери және азаматтық биліктің бөлінбеуі жаңа реформаның әкімшілік құрылымының негізгі принципі болды. Облыстардың басында әскери генерал-губернаторлар тұрды, олар өз қолдарына әскери және азаматтық биліктің толық күшін жинақтаған.

Осылайша Омбы-Ташкент теміржолының жобасы ең ыңғайлы және мүмкін болатын жол ретінде, 1894 жылы Батыс-Сібір теміржолының Қорған-Омбы бөлігі пайдалануға берілгеннен кейін бірден пайда болды. Николай Игнатьевтің бастамасымен, Ресей өнеркәсібі мен саудасын қолдау қоғамының президенті, теміржол магистралының құрылысы туралы жоба 1895 жылдың желтоқсанында Санкт-Петербургте талқыланып, К.Н. Михайловтың айтуынша, ол жалпы қолдау тапты. Содан кейін, ИОГҚ БСБ төрағасы генерал Г. Катанаевтың жеке өтініші бойынша, 1896 жылдың 30 қаңтарында К.Н. Михайлов Омбы қаласындағы ИРГҚ БСБ жиналысында «Омбы – Ташкент теміржолын салу» туралы баяндамасын жасады. Бұл жоба Қарқаралы уезі арқылы, Балқаш көлінің батыс жағымен, Шу өзені арқылы Ташкентке дейінгі бағытты қамтыды [Бөкейхан, 2018: 107].

Ерекше назар аударатын мәселесі: ИОГҚ БСБ-ның мәжілісінде Омбы-Ташкент теміржол торабын тарту жобасының талқыланып және ол талқыға Ә.Н. Бөкейханның қызу араласып, жобаны жаратпай қайтаруына ерекше үлес қосқаны ғылыми тұрғыдан ешқашан зерттеліп, зерделенген емес. Ә.Н. Бөкейханның ғылыми қызметінің бұл қыры алғаш рет ғылыми тұрғыдан зерттеліп, талданып отыр.

ИОГҚ БСБ-нің осы жиналысының хаттамасы мен баспасөзде жариялануы, Омбы – Ташкент магистралының құрылыс жобасына стратегиялық маңыз берілгенін көрсетеді. Ескерту ретінде, ИРГҚ БСБ хаттамаларының бұған дейін баспасөзде жариялануы тәжірибеде болмағанын айта кету керек. Бұған дейін ИОГҚ БСБ қызметінің есептері тек «Известия» және «Записки» журналдарында, кейде жеке кітапша ретінде басылып шығарылатын. Алайда, 1896 жылдың 30 қаңтарындағы жиналыс хаттамасы ерекше жағдай болып, «Степной край» газетінің үш ақпан айындағы нөмірінде жарияланды [Степной край, 1896, № 10, 12, 14], сондай-ақ «Сибирский вестник» газетінің сәуір айындағы нөмірлерінде де жарияланды [Сибирский вестник, 1896, № 88, 89].

К.Н. Михайлов өзінің баяндамасында «Түркістанға теміржол тарту мәселесі жаңа емес; бұған дейін Мәскеуден Екатеринбург, Тобольск, Омбы, Семипалатинск арқылы, Балқаш көлімен оңтүстікке оралып, Үндістанға дейін жүргізілетін жолдың жобасы болған еді» деп мойындады. Бірақ «Закаспий теміржолы мен кейінгі Сібір теміржолының салынуымен» бұл жоба маңызын жоғалтты. Оның айтуынша, кейінірек тағы үш жаңа жобалар пайда болды. Бірінші жоба Челябинскіден Торғай облысы арқылы өтетін 1720 верстлік теміржолды салуды көздеді; екінші жобада Петропавлдан Көкшетау, Атбасар, Голодная степь арқылы, Шымкент пен Ташкентке дейін өтетін жол болды (ұзындығы 1475 верст); үшіншісі – «Омбыдан оңтүстікке, Қушоқы арқылы Қарқаралы уезіне, Балқаш көлінің батыс жағымен, содан кейін Ташкентке дейін теміржол салу» деп белгіленді [Степной край, 1896, № 12: 3-4].

Михайлов өз баяндамасында Омбы – Ташкент магистралының негізгі стратегиялық мақсатын да атап өтті: «Бұл теміржол салынса, тек тау-кен өнеркәсібі ғана емес, сонымен бірге аймақтың отарлануы да тез дамиды еді» [Степной край, 1896, № 12: 3-4].

К.Н. Михайловтың баяндамасына ұзақ пікірталастар қосылды, оған ИРГҚ БСБ-нің толық мүшелері, оның ішінде ғалымдар Шмидт, Морозов, Королев және басқалар қатысты [Степной край, 1896, № 14: 1–2]. Пікірталастар барысында Ә. Бөкейхан да өз пікірін білдіріп, «Каркаралинский уезінің табиғаты туралы өз беделді хабарламалары мен мәліметтерімен» бөлісті, оның айтуынша, теміржол қазақ даласы халқының әл-ауқатын бұзуы мүмкін еді...» [Корреспонденция, 1896: 3]. Ол теміржол жергілікті өнеркәсіпті көтергенімен, халықты күйретуі мүмкін екенін айтқан. Сонымен қатар, теміржолдың салынуының кейінгі теріс салдарларын болжай отырып, ол аймақтың тартымдылығын төмендетуге тырысты, атап айтқанда: «Мен білемін, Балқаш көлінің батыс жағасында ешқандай өмір жоқ, мұнда жазда тек кесірткелер мен басқа да жорғалаушылар ғана су іздеп, шанды көтереді» деп жазған [Корреспонденция, 1896а: 3].

Қарсыластарының қысымына шыдамай, жобаның авторы көптеген дәлелдермен келісуге мәжбүр болды, сондықтан Ә. Бөкейхан: «Біз қазір баяндамашыдан Челябинск – Ташкент және Петропавловск – Ташкент жолдарының негізді сыналғанын естідік. Енді пікірталастар барысында анық болды, Омбы – Ташкент жолы, баяндама авторы да оппоненттерімен келіскендей, пайдасыз!» деп атап өтті [Бөкейхан, 2008: 117–118].

Осылайша, Омбы – Ташкент жобасын жабу, Әлихан Бөкейханның белсенді қатысуымен, Қазақстан жерін Ресейдің ішкі губернияларынан жерсіз шаруалармен отарлаудың жаңа толқынын тоқтатты, бұл толқын Қазан төңкерісінен кейін қайта басталды. Маңыздысы, кейін Қазақстан мен РСФСР шекараларын анықтау кезінде Кеңес билігінің жетекшілері территориялардың тарихи тұрғыдан қазақ халқына тиесілі екендігін емес, сол сәттегі этникалық құрамын негізге алып, патшалық Ресейдің отарлау процесінің «жемістеріне» сүйенді.

Отаршыл Ресейдің Сібір теміржолының өзіне қандай пайда әкелгені туралы екі тарихи дерек куәлік етеді. Бірі Омбы уезінің Қарағанды облысына қарасты қазіргі Омбы облысына қоныс аударушылардың келуімен байланысты болса, екіншісі – Торғай облысына қарасты Қостанай мен Ақтөбе уездерінің қоныс аударушыларына қатысты. Бұл өңірлер қазіргі тәуелсіз Қазақстанның Қостанай және Ақтөбе облыстары болып табылады.

1896 жылдың қыркүйек айында Әлихан Бөкейхан Омбы қаласында ИОГҚ БСБ-нің толық мүшелігіне сайланды, ал 1897 жылы ол Қазалы облысындағы жерлердің табиғаты, мәдениеті, тұрмысы, жерді егіншілік пен мал шаруашылығына дайындау мәселелері бойынша ғылыми

экспедицияға жұмысқа шақырылды. Бұл экспедицияны Жер істері және мемлекеттік мүлік министрлігі (МЗиГИ) ұйымдастырған болатын, оның жетекшісі Ф.А. Щербина болды [Наша жизнь, 1906: 3].

1897 жылғы 30 мамырдағы Жер істері және мемлекеттік мүлік министрлігі хатшысы жазған хатына қарағанда, Ә. Бөкейхан «Министрлікке 29 мамырдан бастап қосылып, орманшылар корпусында қалды және табиғи-тарихи және шаруашылық-статистикалық зерттеу экспедициясының басқарушысы болып тағайындалды» [РМТА. Қ. 387. Т. 24. Іс. 1307. П. 36–36 (об.)].

Статистик Л.К. Чермактың айтуы бойынша, тағы бір экспедиция мүшесі, «экспедиция ұйымдастырылғанда, ол өз жұмысына тікелей қатысып, демалыс алып, далаға зерттеу жасауға аттанды, кейін Орман мекемесіндегі жұмысын тастап, толықтай қазақ ауыл шаруашылығы туралы материалдарды жинауға және өңдеуге арнады» [РМӨӨА. Қ. 1337. Т. 2. Іс. 67. П. 83–85.].

Экспедиция мүшелері әртүрлі аймақтағы халықтың тұрмыс жағдайын, сондай-ақ қалалардағы, ауылдардағы және аулдардағы әлеуметтік өзгерістерді зерттеді. Әлихан Бөкейхан Көкшетау, Атбасар, Ақмола, Павлодар, Қостанай және Қарқаралы сияқты уездерде белсенді жұмыс істеді. Алты жылдық зерттеу барысында ол үлкен көлемде деректер жинады. Бөкейхан Қазақстанның экономикасын, этнографиясы мен мәдениетін жүйелі зерттеудің негізін қалады және аймақтың дамуын болжау үшін бастапқы деректер дайындады. Оның басты жетістігі – Павлодар, Семей және Қарқаралы уездеріндегі табиғи-тарихи аудандарды айқындап, оларды анықтау жөніндегі алғашқы зерттеулерін жүргізуі болды. Бұл Дала өлкесі үшін алғашқы мұндай зерттеу еді [Бөкейхан, 1995: 33].

Әлихан Бөкейхан, жиналған материалдарды пайдалана отырып, қазақ халқының жерлік қауымының тарихын жан-жақты зерттеді. Ол алғашқылардың бірі болып қазақтың жүздері мен рулар құрылымын, климаттық жағдайларға байланысты мал шаруашылығының дамуын терең зерттеп, қазақ руларының (тайпаларының) қоныстанған ру меншігіндегі жер телімдерін анықтады. Бөкейхан олардың дәстүрлі қоныстану картасын құрастырып, бұл картаны сол аймақтардағы шаруашылық жүргізудің тиімділігімен байланыстырды [Бөкейхан, 1995: 33]. Осылайша, зерттеулер кең ауқымды мәселелерді қамтып, объективті қорытындылар жасауға мүмкіндік берген.

Әлихан Бөкейханның ғылымның сан саласындағы қызметіне қатысты ең соңғы маңызды да тың жаңалықтар – Щербина экспедициясының мүшесі Лев К. Чермакпен бірге 1903 жылы «Восточное обозрение» газетінің (Үркіт - Иркутск) 2 санында жарияланған «Об арычном земледелии у киргиз Каркаралинского уезда» мақаласы [Букейханов, Чермак, 1903: 2, 1-2], 1926 жылы «Кедей» газетінде (Ақтөбе) жарық көрген «Білім қыран ғой! Қыран қырағы ғой! Адам баласының тас тарихындағы қонысы» [Қыр баласы, 1926: 3].

Ал Ә. Бөкейханның еңбектерінің ерекше құндылығы – экспедиция материалдарын жинақтап, көшіп-қону және жерге орналастыру мәселелерін қамтыған және көптеген нақты деректерді жариялап, шығарған жұмыстарында жатыр. Экспедиция барысында Ә. Бөкейхан Ресейдің жетекші зерттеушілерімен байланыс орнатып, орыс тілін өте жақсы меңгергендіктен, кәсіби аудармашы қызметін атқарды. Ол жиі Омбы, Семей, Орынбор, Мәскеуге барып, көптеген мамандармен жергілікті әкімшілік пен әр түрлі ұлттардың қатынастары туралы материалдарды баспаға дайындауды келісіп отырды [Серекбаева, 2006: 234].

Экспедиция барысында Ә. Бөкейхан жиналған материалдарды жүйелеп, талдап, статистикалық кестелер жасап, әрбір уезде ауыл шаруашылығының саны мен көшпелі шаруашылыққа бөлінетін жер көлемін, сондай-ақ ауыл шаруашылығына жарамды және жарамсыз жерлердің үлесін анықтады. Осы деректер негізінде ол жер пайдалану бойынша ұсыныстар жасап, кей жағдайларда жер пайдалану нормаларын ұлғайту қажет екенін атап өтті. Мысалы, Қарқаралы уезін зерттеу барысында, мұнда 67 % шаруашылық жазылған, жергілікті тұрғындар түрлі кәсіптермен айналысқанын көрсетті: 12 % - егіншілікпен, 27 % - әртүрлі қолөнермен, 4 % - отырықшы егіншілікпен. Алайда негізгі кәсіп мал шаруашылығы болды. Ол бұл жағдайларда тиімді шаруашылық жүргізудің міндетті түрде мал шаруашылығымен байланысты екенін айтып, тек осы жолмен ғана пайдалы болуы мүмкін екенін айтты [Бөкейхан, 1995: 248].

Ф.А. Щербина экспедициясы көшпелілерге жер беру нормаларын ұсынды, ол нормалар олардың отырықшы өмір салтына көшуіне дейін уақытша жер пайдалануды көздеді. Арнайы кеңес Щербина ұсынған нормаларды қабылдап, орыс ішкі гүбернелерінен көшіп келгендер үшін жер мөлшерін есептеу үшін бастапқы нүкте ретінде пайдалануды ұсынды. Бұл норма 10–15 десятина арасында өзгеріп отырды [Серекбаева, 2006: 235]. Қазақтар үшін әртүрлі норманы белгілеу ұсынылды: көшпелі, отырықшы-көшпелі және егіншілік нормалар. Көшпелі нормалар мал шаруашылығымен айналысатын және жері жетпейтін қазақтар үшін белгіленді. Отырықшы-мал шаруашылығымен

айналысатын нормалар отырықшы болып қалған қазақтарға арналған еді. Бөкейхан, сондай-ақ, қазақ халқының сауаттылығы мен білім деңгейі туралы мәліметтер жинап, оларды жинақтап, өңдеп, жариялады. Ол осы кезеңде қазақ халқының білім алу жағдайы туралы зерттеулер жүргізді, бірақ көбінесе білім алу құпия түрде жүргізілгендіктен, сауаттылықты дәл анықтау қиын болды.

Ә. Бөкейханның экспедиция барысында жүргізген зерттеулері оның қазақ халқының шаруашылығын терең түсінетінін көрсетіп, сондай-ақ, қазақтың көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылығының күрделі үдерістерін талдауда объективті және сыни көзқарас ұстанғанын байқатады. Осы кезге дейін бұл мәселе толықтай зерттелмеген еді [Серекбаева, 2006: 236].

Ә. Н. Бөкейхан Щербина экспедициясының құрамында 1897–1901 жылдары атқарған еңбегіне жоғары ғылыми баға алды. Орыс ғалымы С.П. Швецов оның еңбектерін жоғары бағалап, «Бөкейханның экспедициядағы жұмысы жоғары сапасымен ерекшеленді, ол қазақ шаруашылығының терең білімін, үлкен объективтілігін және ең күрделі құбылыстарға сыни баға беру қабілетін көрсетті» деп атап өтті (1928 ж.). Бұл бағалаудың көшірмесі Ә.Н. Бөкейханның немере ағасы, марқұм Сырым Бөкейхановтың отбасылық архивінде сақталған.

Экспедиция кезінде Ә. Н. Бөкейхан тек қазақ шаруашылығын зерттеу ғана емес, сонымен қатар жиналған материалды талдауға да белсене қатысты. Ол статистикалық кестелерді жүйелендіріп, қазақ шаруашылығының анализі мен сипаттамасын жасады. Щербина экспедициясы Қазақстанның табиғатын халық шаруашылығы тұрғысынан зерттеу үшін алғашқы негіздерді қалады, және осы тұрғыда Ә. Н. Бөкейханның үлесі маңызды. Ол сондай-ақ қазақтың жерлік қауымының тарихын зерттеумен айналысты. Қазақтың жерлік қауымы алғаш рет жүйелі түрде Щербина экспедициясы мен Ә. Н. Бөкейханның қатысуымен зерттелді. Қазақтың жер пайдалану дәстүрі – рулық, яғни қауымдық меншік негізінде болғандықтан, бұл А. Н. Бөкейханды қазақ қоғамының рулық құрылымын зерттеуге, туыстық сызбалары мен ру жерлерінің карталарын құрастыруға әкелді. Бұл жұмыстар қазақ қоғамының рулар мен тайпалардың құрылымы туралы білімдерімізді айтарлықтай кеңейтті.

Щербина экспедициясынан кейін, 1902-1903 жылдары Ә.Н. Бөкейхан Сібір теміржолы бойындағы Челябинскіден Томскіге дейінгі аймақта қазақ мал шаруашылығын зерттеу үшін жасақталған статистикалық-экономикалық зерттеуге қатысты. Бұл экспедицияны С.П. Швецов басқарды және зерттеу Сібір теміржолы үшін жүзеге асырылды. Ә.Н. Бөкейхан осы ғылыми жұмыстар негізінде қазақ қойы мен қазақтың қой шаруашылығы туралы көлемді мақала жазып, оны осы саладағы ең үздік зерттеу ретінде қалдырды [Бөкейхан, 1904]. Сонымен қатар, ол Қазақстанның солтүстік бөлігіндегі ірі қара мал шаруашылығы туралы монография жазып шықты [Бөкейхан, 1905].

Ә.Н. Бөкейханның ИОГҚ БСБ-дегі Омбы кезеңіндегі қызметін көп қырлы әрі жемісті деп сипаттауға болады. Ол бөлім отырыстарына белсенді қатысып, баяндамалар жасап, басқа зерттеушілердің баяндамаларына пікірталастарда қатысты, түсіндірмелер жазып, қазақ халқының тарихы, мәдениеті, салт-дәстүрі, шаруашылығы, табиғаты мен Дала өлкесінің ауа райы мәселелері бойынша мерзімді баспасөзде мақалалар жариялап тұрды [ООТА. Қ. 86. Т. 1. Іс. 77. П. 8, 85-86 об.]. Сонымен қатар, ол қазақ өлкесін зерттеген зерттеушілердің баяндамаларына сыни талдау жасап, жиі баспасөзде жарияланды [Бөкейхан, 1896: 2; В Западно-Сибирском Отделе, 1897: 2-3].

Әлихан Бөкейханның қазақ халқының тарихы мен оның ұлттық мемлекетінің қалыптасу мәселелеріне қатысты еңбектерін атап өту қажет. Олардың қатарында «Қазақ өлкесінің тарихи тағдыры мен мәдени жетістіктері» атты очерк [Бөкейхан және басқалар, 1903: 156–175], «Қазақтың Орта жүз (Орда) ханы Бөкей мен оның ұрпақтары арасындағы хат-хабарлардан» [Бөкейхан, 1901a: 1–18], «Қазақ хандары, сұлтандары және басқа да тұлғалар арасындағы хат-хабарлардан» [Бөкейхан, 1901: 55–79], қазақ фольклорына арналған «Қазақтың «Кобланды» жырындағы әйелдер» [Туземец, 1899: 2-3], этнография мәселелеріне қатысты «Аңқау елге – арамза молла» [Бөкейхан, 1900, №7-8], шаруашылық жайлы «Қазақтың Дала өлкесіндегі шаруашылығы туралы мәліметтер 1902 жылғы 15 қаңтардан» [Бөкейхан, 1902], «Қазақтың Қарқаралы оясындағы арық егіншілігі туралы» [Бөкейхан, Чермак, 1903: 2] және тағы басқа еңбектері бар.

1901 жылы Ә.Н. Бөкейханның ИОГҚ БСБ-нің Басқарма комитетінің (Распорядительный комитет) мүшесі болып сайлануы оның ғылыми қызметінің көпқырлылығының және қазақ халқының тарихы, экономикасы, этнографиясы, фольклоры, жері, флорасы мен фаунасы мәселелерін зерттеген елеулі еңбегінің арқасы еді. Ол 1902 жылы 25 қазанда Омбыдағы музей ғимаратында ИОГҚ БСБ-нің 25 жылдық мерейтойы қарсаңында өткен салтанатты отырысқа қатысты.

1900 жылдан бастап Ә.Н. Бөкейхан ИОГҚ БСБ-дағы жұмысымен қатар, Императорлық Мәскеу ауыл шаруашылығы қоғамының Омбы бөлімінде де (ИМАШҚ ОБ) жұмыс істеді. Ол осы бөлімнің негізін қалаушылардың және жетекшілерінің бірі болды. Омбы бөлімшесі 1899 жылы

қарашада Омбы қаласында К.А. Вернердің жетекшілігімен саяси жер аударылғандардың бастамасымен және жергілікті либерал зиялылардың қолдауымен құрылды, оның қатарында Алихан Бөкейхан да болды. Омбы бөлімшесі 1900 жылдың 24 қарашасынан бастап өзінің қызметін бастады. Оның мақсаты – Дала өлкесі мен Батыс Сібірдегі ауыл шаруашылығын мәдени негіздерде дамытуға көмек көрсету болды. Алғашқы қадамы ретінде Омбы бөлімшесі жергілікті ауыл шаруашылығын дамытуға арналған шараларды қолға алып, үкіметке өтініш жасауды ұйымдастырды. Омбы бөлімшесі, ауыл шаруашылығы департаменті мен Переселенушілер басқармасының шағын субсидияларын ала отырып, оларды шөп тұқымдары мен көкөніс өсімдіктерін сатып алу үшін жұмсап, оларды халық арасында тарату мақсатында мүшелеріне және белсенділеріне таратып отырды. 1903 жылы Ә.Н. Бөкейхан ИОГҚ БСБ-нің 1902 жылғы жұмыс есебінде Омбы бөлімінің негізін қалаушылардың бірі профессор К.А. Вернердің мезгілсіз қазасы туралы мақала-некролог жариялады [Бөкейхан, 1903: 36–39].

1902 жылы Ә.Н. Бөкейхан ИОГҚ БСБ-нің ұйымдастыру комитетінің мүшесі ретінде сүт шаруашылығының өкілдері мен сүт өндірушілердің съезін ұйымдастырушы болды, сондай-ақ Мәскеу ауыл шаруашылығы қоғамының Омбы бөлімінде сүт өнімдері мен сүт шаруашылығына арналған жабдықтардың көрмесін өткізді [ООТА. Қ. 119. Т. 1. Іс. 9. П. 19-19 об.]. 1904 жылы Ә.Н. Бөкейхан Омбыдағы сүт және мал шаруашылықтарының мәселелерін талқылайтын съездің жұмысына қатысып, съездің төралқасына сайланды және қазақ малшыларында сүт өндіру артельдерін құру, сондай-ақ қазақ қойлары, жылқылары мен сиырларының тұқымын жақсарту мәселелері бойынша кеңінен баяндама жасады. Сонымен қатар, Ә.Н. Бөкейхан Ақмола және Семей облыстарында сүт өнімдерін өндіруді дамыту бойынша қазақтарды бірігуге және артельдер мен кооперативтер құруға шақырды, сондай-ақ бай қазақ малшыларының қарамағындағы адал емес кәсіпкерлерге қарсы күресті насихаттады [Сын степей, 1900: 4; Сын степей, 1900а: 3].

1905–1906 жылдардағы Омбы бөлімінің қызметі туралы құжаттар сақталмаған, олар, мүмкін, П.А. Столыпиннің реакциялық үкіметі тұсында жойылған. 1905–1907 жылдардағы революциялық толқулар ИОГҚ БСБ мен Омбы бөлімін айналып өтпеді: олар контрреволюциялық ұйымдар қатарына қосылып, олардың кейбір мүшелері Степной өлкесінен жер аударылды. Мысалы, Әлихан Бөкейхан С.-Петербург сот палатасының ерекше құрамының үкімімен 1906 жылғы 1-ші Мемлекеттік Думаның күшпен таратуына қарсылық ретінде Выборг үндеуіне қол қойып, таратқаны үшін 3 айға түрмеге жабылды, бірақ Дала генерал-губернаторы И. Надаровтың бұйрығымен Семей түрмесінде 8 ай бойы отырды. Түрмеден босатылған соң, саяси жер аударудан қашу үшін ол туған Дала өлкесінен С.-Петербургға, кейін Самар қаласына эмиграцияға кетуге мәжбүр болды. Осылайша оның Омбыдегі ИОГҚ БСБ-дегі 13 жылдық ғылыми қызметі аяқталды. ИОГҚ БСБ мүшесі ретінде оның соңғы ғылыми жұмыстарынан «Библиография» [Бөкейхан, 1908: 46], «Абай (Ибрагим) Құнанбаев. Некролог» [Бөкейхан, 1907: 1–8] және «Слет өзеніндегі Обамдар туралы тізім» [Бөкейхан, 1907: 9–10] еңбектері жарық көрді, олар «Записки Западно-Сибирского Отдела ИРГО» және «Записки Семипалатинского подотдела Западно-Сибирского Отдела ИРГО»-да басылды.

Әлихан Бөкейханның қазақ даласын зерттеудегі қызметі ИОГҚ БСБ-дан басталып, кеңестік кезеңде аграрлық, экономикалық, тарихи және мәдени мәселелерді қамтыған ғылыми әрі қоғамдық еңбектерімен жалғасын тапты [Жүсіп С., Козыбаева М., 2022:70].

Қорытынды. Әлихан Бөкейханның Императорлық орыс географиялық қоғамының Батыс-Сібір бөліміндегі қызметі Қазақстанды зерттеу мен оның ерекшеліктерін, соның ішінде этнографияны, экономиканы және табиғи ресурстарды зерттеуде маңызды рөл атқарды. Бөкейхан тек экспедициялар жұмысына қатысып қана қоймай, қазақ халқының әлеуметтік және экономикалық жағдайларына назар аударып, оларды ғылыми қауымдастыққа тартуға көмектесті. Оның жұмыстары, карталар мен есептер, болашақ зерттеулер мен талдауларға негіз болды. Қиын саяси жағдайларға қарамастан, Бөкейхан өз халқының құқықтары үшін күресін жалғастырды, бұл үшін ғылыми әдістерді пайдаланды. Осылайша, оның Географиялық қоғамда өткізген жұмысы Ресей мен Қазақстандағы географиялық және этнографиялық ғылымның дамуына, сондай-ақ көшпелі халықтардың тағдырына қатысты қоғамдық сананы қалыптастыруға айтарлықтай ықпал етті. Өз кезегінде, ғылыми зерттеулер Бөкейханның көзқарастарына елеулі әсер етті: ол жаңа ұрпақтың саясатқа, ғылымға және практикалық қызметке белсенді түрде қатысуының маңыздылығын түсіне бастады, сол арқылы өз елінің және халқының әл-ауқатын арттыру үшін не істеу керектігін ұғынды. Бұл екіжақты принцип оның өмірінің негізіне айналды.

Дереккөздер

ООТА – Омбы облысының тарихи архиві
 РМЭОА – Ресей мемлекеттік әдебиет және өнер архиві
 РМТА – Ресей мемлекеттік тарихи архиві
 СПб ОМТА – Санкт-Петербург қаласының орталық мемлекеттік тарихи архиві

Sources

ООТА – Omby oblysynyn tarihı arhivi [Historical Archive of Omsk Region]
 RMAOA – Resey memlekettik adebiet jane oner arhivi [Russian State Archive of Literature and Art]
 RMTA – Resey memlekettik tarihı arhivi [Russian State Historical Archive]
 SPb OMTA – Sankt-Peterburg qalasynyn ortalyq memlekettik tarihı arhivi [Central State Historical Archive of St. Petersburg]

Әдебиеттер

- Аккулы, 2017 – *Аккулы С.* Алихан Букейхан. Собиратель казахских земель (монография). Т. 2. Астана: Общественный фонд «Алашорда», 2017. 633 с.
- Аккулы, 2017 – *Аккулы С.* «Аліхан Букейхан. Син Великого степу» (монография на укр.яз.). Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2017. 528 с.
- Аққұлы, 2017 – *Аққұлы С.* Әлихан Бөкейхан. Қазақ жерінің жоқшысы. II том. Астана: «Алашорда» қоғамдық қоры, 2017. 588 б.
- Akkuly S., Akkuly A., 2017 – *Akkuly S., Akkuly A.* Alikhan Bukeikhan. The Unifier of Kazakh Lands. V. I-II. Астана: «Алашорда» қоғамдық қоры, 2017. Рр. 551-798.
- Аккулы, 2025 – *Аккулы С.* Алихан Букейхан. Идея «Алаш» и Единый Тюркский мир. Астана: ОФ «Алашорда», 2025. 644 с.
- Аманжолова, 2009 – *Аманжолова Д.* На изломе. Алаш в этнополитической истории Казахстана. – Алматы: Издательский дом «Таймас», 2009. 412 б.
- Асылбекова, Сеитов, 2003 – *Асылбекова М.Х., Сеитов Э.Т.* Алихан Букейхан – общественно-политический деятель и ученый. Алматы, 2003. 147 с.
- А.Н., 1889 – *А.Н.* О земледелии в Токраунской, Котан-Булакской и Западно-Балхашской волостях Каркаралинского уезда. // Особое «прибавление» к «Акмолинским областным ведомостям». 1889. № 41. 13 октября. С. 4-6 (начало); № 42, 20 октября. – С. 3-4 (окончание).
- Абселемов, 2018 – *Абселемов С.А.* Роль Западно-Сибирского отдела Императорского русского географического общества в становлении российской историографии колонизации Степного края во второй половине XIX – начале XX в. // Вестник Омского университета. Серия «Исторические науки». 2018. № 4 (20). С. 100–106.
- Бөкейхан, 2017 – *Бөкейхан Ә.* Шығармалары – Сочинения. 15 томов. – Астана: Общественный фонд «Алашорда». Т. 14. 2017. 600 с.
- Букейхан, 1996 – *Букейхан А.* Избранное. Алматы, 1995. 478 с.
- Букейхан, 2018 – *Букейхан А.* Сочинения. I т. Астана: ОФ «Алашорда», 2018. 608 с.
- Букейханов и др., 1903 – *Букейханов А.Н. и др.* Исторические судьбы Киргизского края и культурные его успехи // Россия. Полное географическое описание нашего отечества. СПб., 1903. Т. XVIII. С. 156–175.
- Букейханов, 1896 – *Букейханов А.* Письмо в редакцию // Степной край. Омск, 1896. № 39. 23 мая. С. 2.
- Букейханов, 1900 – *Букейханов А.* О киргизских поминках. // Киргизская степная газета. Омск, 1900. № 7, 20 февраля, № 8, 27 февраля.
- Букейханов, 1901 – *Букейханов А.* Из переписки Киргизских ханов, султанов и пр. // Памятная книжка Семипалатинской области на 1902 год. Вып. № 6. Семипалатинск, 1901. С. 55–79.
- Букейханов, 1901a – *Букейханов А.* Из переписки хана Средней Киргизской орды Букея и его потомков. // Памятная книжка Семипалатинской области на 1901 год. Вып. № 5. Семипалатинск, 1901. С. 1–18.
- Букейханов, 1902 – *Букейханов А.* Сведения о киргизском хозяйстве Степного края от 15 января 1902 г. Отпечатано по постановлению Омского отдела Императорского московского общества сельского хозяйства. Омск: Типография Штаба Сибирского военного округа. 1902.
- Букейханов, 1903 – *Букейханов А.* Константин Антонович Вернер (Некролог) // Отчет Западно-Сибирского Отдела Императорского Русского географического общества за 1902 год. Омск, 1903. С. 36–39 с.
- Букейханов, 1904 – *Букейханов А.Н.* Овцеводство в Степном крае // Материалы по экономическому обследованию районов Сибирской железной дороги. Животноводство. Томск: Товарищество «Печатня С.П. Яковлева», 1904. Том I. Вып. № 1.
- Букейханов, 1905 – *Букейханов А.Н.* Скотоводство (крупный рогатый скот) // Материалы по экономическому обследованию районов Сибирской железной дороги. Животноводство. Томск: Товарищество «Печатня С. П. Яковлева», 1905. Т. I. Вып. II.

- Букейханов, 1907 – *Букейханов А.* Абай (Ибрагим) Кунанбаев. Некролог. // Записки Семипалатинского подотдела Западно-Сибирского отдела Императорского Русского географического общества. Вып. № 3. Семипалатинск, 1907. С. 1-8.
- Букейханов, 1907а – *Букейханов А.* Список обам на реке Слеты в Коржункульской волости Акмолинского уезда. // Записки Семипалатинского подотдела Западно-Сибирского отдела Императорского Русского географического общества. Вып. № 3. Семипалатинск, 1907. С. 9-10.
- Букейханов, 1907 – *Букейханов А.* Библиография. XXXIII кн. «Записок Западно-Сибирского Отдела И.Р.Г.О.». г. Омск, 1907 г. // Сибирские вопросы. СПб, 1908. № 10. С. 46.
- Букейханов, Чермак, 1903 – *Букейханов А., Чермак Л.* Об арычном земледелии у киргиз Каркаралинского уезда. // Восточное обозрение. Иркутск, 1903. № 76. 1 апреля. С. 2.
- Буктугутова, 2007 – *Буктугутова Р.С.* Роль Западно-Сибирского отдела Русского географического общества в развитии культурных связей русского и казахского народов (конец XIX – начало XX в.) // Вестник Томского государственного университета. 2007. № 296. С. 84-88.
- В Западно-Сибирском Отделе, 1897 – В Западно-Сибирском Отделе Географического общества. Степной край. Омск, 1897. № 29, 21 марта. С. 2–3.
- Горелова, 2003 – *Горелова Ю.Р.* Деятельность Западно-Сибирского отдела императорского Русского географического общества в канун 25-летнего юбилея в оценках современников / Ю. Р. Горелова // Катанаевские чтения: сб. науч. тр., посвящ. воен. администратору и ученому генерал-лейтенанту Г. Е. Катанаеву (1848–1921). Омск: ОмГПУ, 2003. С. 176–181.
- Движение Алаш. 2007 – *Движение Алаш.* Сборник документов и материалов. Апрель 1920–1928 гг. Алматы: «Ел-шежіре». 2007. Т. 3. Кн. 1. С. 95.
- Движение Алаш. 2011 – *Движение Алаш:* Сборник материалов судебных процессов над алашевцами. Трехтомник. Алматы: ФФ «Ел-шежіре». 2011. 428 с.
- Жұртбай, 2008 – *Жұртбай Т. Ұраным Алаш.* Алматы: Ел-шежіре, 2008. 472 б.
- Жусіп С., Козыбаева М., 2022 – *Жусіп С., Козыбаева М.* О деятельности Алихана Букейхана в первые годы Советской власти в Казахстане (1920-1922 гг.) // Отан тарихы. 2022. № 3. С. 69-78. DOI 10.51943/1814-6961_2022_3_69
- Козодой, 2021 – *Козодой В.И.* Алихан Букейханов: человек-эпоха. Новосибирск, 2021. 312 с.
- Корреспонденция, 1896 – *Корреспонденция «Сибирского вестника»* // Сибирский вестник. Томск, 1896, № 88, 20 апреля. С. 3.
- Корреспонденция, 1896а – *Корреспонденция «Сибирского вестника»* // Сибирский вестник. Томск, 1896, № 89, 21 апреля. С. 3.
- Қамзабекұлы, 2002 – *Қамзабекұлы Д.* Алаш және әдебиет. Астана: «Фолиант», 2002. 474 б.
- Қыр баласы, 1926 – *Қыр баласы.* Білім қыран ғой! Қыран қырағы ғой! Адам баласының тас тарихындағы қонысы. Ақтобе: «Көмек» «Кедей». 1926. 29.07. № 97. 3-б.
- Қойгелдиев, 2008 – *Қойгелдиев М.* Алаш қозғалысы. 1 том. Өңделіп, толықтырылған екінші басылымы. Алматы: Мектеп, 2008. 480 б.
- Наша жизнь, 1906 – *Наша жизнь* (СПб), 1906, № 477, 21 июня. С. 3.
- Новый энциклопедический словарь, 1912 – *Новый энциклопедический словарь* / Под общ. ред. акад. К.К. Арсеньева. СПб.: Изд-во Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон, 1912. Т. 8. С. 452.
- Нұрпейісов, 1995 – *Нұрпейісов К.* Алаш һәм Алашорда. Алматы: Ататек, 1995. 256 б.
- Плотников, 1994 – *Плотников А.Е.* Из истории создания и деятельности в Омске Западно-Сибирского отдела Русского географического общества (1877–1917 гг.) // Страницы исторического прошлого Омска (XIX – начало XX вв.): краевед. сб. Омск: [б. и.], 1994. С. 52–63.
- Серекбаева, 2006 – *Серекбаева Л.И.* Деятельность А. Букейханова в экспедиции Ф. А. Щербины (1896–1903 гг.) // Культура и интеллигенция меняющихся регионов России: XX век. Интеллектуальные диалоги: XXI век. Россия - Сибирь - Казахстан. Ч. 2. 2006. С. 233–237.
- Скопа, 2015 – *Скопа В.А.* Социокультурные исследования и статистические работы Алтайского и Семипалатинского подотделов Западно-Сибирского отдела Императорского русского географического общества в конце XIX – начале XX в. // Современные проблемы науки и образования. 2015. № 2–2.
- Степной край, 1896 – *Степной край.* Омск, 1896. № 10. 8 февраля. С. 3-4.
- Степной край, 1896а – *Степной край.* Омск, 1896. № 12. 11 февраля. С. 3-4.
- Степной край, 1896б – *Степной край.* Омск, 1896. № 14. 18 февраля. С. 1-2.
- Сын степей, 1900 – *Сын степей.* Корреспонденция из Петропавловска // Киргизская степная газета. Омск, 1900. № 9. 12 марта. С. 4.
- Сын степей, 1900а – *Сын степей.* Снятое молоко как средство против вымирания киргиз // Киргизская степная газета. Омск, 1900. № 14. 30 апреля. С. 3.
- Толочко, 2003 – *Толочко А.П.* Роль Западно-Сибирского отдела Русского географического общества в исследовании Степного края (конец XIX – начало XX в.) // Степной край Евразии: историко-культурные взаимодействия и современность: Тезисы докладов и сообщений III научной конференции. Астана; Омск; Томск, 2003. С. 98.

Туземец, 1899 – *Туземец*. Женщина по киргизской былине «Кобланды». –Туркестанские ведомости. Ташкент, 1899. 09, 20.05 – 03.06. С. 2-3.

Шаймуханова и др., 2016 – Шаймуханова С.Д., Ерденобекова Ж.С., Муратбеккызы Б. Вклад Алихана Букейханова в политическую и научно-исследовательскую деятельность Казахстана // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2016. № 5–2. С. 330–333.

Швецов, 1930 – *Швецов С.П.* Омская газета «Степной край» и политическая ссылка. К истории сибирской печати. // Северная Азия, Москва, 1930. № 1. С. 100-118.

Шиловский, 2017. – *Шиловский М.В.* А.Н. Букейханов об основных тенденциях политического и социально-экономического развития казахского общества в конце XIX – начале XX вв. / Известия Иркутского государственного университета. Серия: История. Иркутск. Т. 19, 2017. С. 58–70.

Шишкин, 2009 – *Шишкин В.И.* Букейханов А.Н. // Историческая энциклопедия Сибири. А–И. Новосибирск, 2009. С. 258.

Bennigsen, 1986 – *Bennigsen A.* Soviet Minority Nationalism in Historical Perspectives. – In: The Last Empire: Nationality and the Soviet Future, edited by Robert Conquest. Stanford: Hoover Institution Press, 1986. Pp. 131–150.

Kazakhs, 1985 – *Kazakhs on Russians Before 1917.* A. Bukeykhanov, M. Dulatov, A. Baytursyn, T. Ryskulov. Oxford: The Society for Central Asian Studies. 1985. 96 c.

Kozybayeva et al., 2025 – *Kozybayeva M.M. Zhussip S.Kh-A., Maslov Kh.B., Saidov I.M.* Alikhan Bukeikhan's Activities in the West Siberian Department of the Imperial Russian Geographical Society // *Bylye Gody*. 2025. № 20(2) Pp. 960-967. DOI: 10.13187/bg.2025.2.960

Olcott, 1987 – *Olcott, M. B.* The Kazakhs. Stenford, Calif.: Hoover Institution, 1987. 341 pp.

Sarmanova etc., 2022 – *Sarmanova S.R., Kozybayeva M.M., Maslov K.B.* Alikhan Bukeikhan and the development of the ethnic identity of the Kazakhs // Electronic scientific journal «edu.e-history.kz». 2022. № 3 (31). Pp. 249-256.

References

Akkuly, 2017 – *Akkuly S.* Alikhan Bukeikhan. Sobiratel kazakhskikh zemel [Alikhan Bukeikhan. Collector of Kazakh lands] (monografiya). T. 2. Astana: Obshchestvennyy fond «Alashorda», 2017. 633 p. [in Russian]

Akkuly, 2017 – *Akkuly S.* Alikhan Bukeikhan. Sin Velikogo stepu [Alikhan Bukeikhan. Son of the Great Steppe]. Uzhgorod: TOV RIK-U, 2017. 528 p. [In Ukrainian].

Akkuly, 2017 – *Akkuly S.* Alihan Bokeihan. Qazaq zherinin zhoqshysy. [Alikhan Bukeikhan. The Unifier of Kazakh Lands] 2 tom. Astana: «Alashorda» qogamdyq qory, 2017. 528 p. [In Kazakh].

Akkuly S., Akkuly A. Alikhan Bukeikhan. The Unifier of Kazakh Lands. V. I-II. Astana: «Alashorda» qogamdyq qory. 2017. Pp. 551-798. [In English].

Akkuly, 2025 – *Akkuly S.* Alikhan Bukeikhan. Ideia «Alash» i Edinyi Tiurkskii mir [Alikhan Bukeikhan: The Idea of "Alash" and the United Turkic World]. Astana: OF «Alashorda», 2025. 644 p. [in Russian]

Amanzholova, 2009 – *Amanzholova D.* Na izlome. Alash v etnopoliticheskoy istorii Kazakhstana [At the break. Alash in the ethno-political history of Kazakhstan]. – Almaty: Izdatel'skiy dom «Taymas», 2009. 412 p. [in Russian]

Asylbekova, Seitov, 2003 – *Asylbekova M.Kh., Seitov E.T.* Alikhan Bukeikhan – obshchestvenno-politicheskiy deyatel i uchenyy [Alikhan Bukeikhan is a social and political figure and scientist]. Almaty, 2003. 147 p. [in Russian]

A.N., 1889 – *A.N.* O zemledelii v Tokraunskoy, Kotan-Bulakskoy i Zapadno-Balkhashskoy volostyakh Karkaralinskogo uyezda [On agriculture in the Tokraun, Kotan-Bulak and West Balkhash volosts of the Karkaralinsk district] Osoboe «pribavlenie» k «Akmolinskim oblastnym vedomostyam». 1889. № 41. 13 oktyabrya. Pp. 4–6 (nachalo); № 42. 20 oktyabrya. Pp. 3–4 (okonchanie). [in Russian]

Abseleymov, 2018 – *Abseleymov S.A.* Rol Zapadno-Sibirskogo otdela Imperatorskogo russkogo geograficheskogo obshchestva v stanovlenii rossiyskoy istoriografii kolonizatsii Stepnogo kraia vo vtoroy polovine XIX – nachale XX v. [The Role of the West Siberian Department of the Imperial Russian Geographical Society in the Formation of Russian Historiography of the Colonization of the Steppe Region in the Second Half of the 19th – Early 20th Century] Vestnik Omskogo universiteta. Seriya «Istoricheskie nauki». 2018. № 4 (20). Pp. 100–106. [in Russian]

Bukeikhan, 2017 – *Bukeikhan A.* Shygarmalary – Sochineniya [Essays]. 15 t. Astana: Obshestvennyy fond «Alashorda». T. 14. 2017. 600 p. [in Russian]

Bukeikhan, 1996 – *Bukeikhan A.* Izbrannoe [Favourites]. Almaty, 1995. 478 p. [in Russian]

Bukeikhan, 2018 – *Bukeikhan A.* Sochineniya [Essays]. I T. Astana: OF «Alashorda», 2018. 608 p. [in Russian]

Bukeikhanov i dr., 1903 – *Bukeikhanov A.N.* i dr. Istoricheskie sudby Kirgizskogo kraia i kulturnye ego uspehi [Historical destinies of the Kyrgyz region and its cultural successes] Rossiya. Polnoe geograficheskoe opisanie našego otečestva. SPb., 1903. T. XVIII. Pp. 156–175. [in Russian]

Bukeikhanov, 1896 – *Bukeikhanov A.* Pismo v redakciyu [Letter to the editor] // Stepnoi krai. Omsk, 1896. № 39. 23 may. P. 2. [in Russian]

Bukeikhanov, 1900 – *Bukeikhanov A.* O kirgizskikh pomenkah [About Kyrgyz commemorations] Kirgizskaya stepnaya gazeta. Omsk, 1900. №7. 20 fevralia. № 8. 27 fevralia. [in Russian]

Bukeikhanov, 1901 – *Bukeikhanov A.* Iz perepiski Kirgizskikh hanov, sultanov i pr. [From the correspondence of the Kyrgyz khans, sultans, etc.] Pamiatnaya knijka Semipalatinskoi oblasti na 1902 god. Vyp. № 6. Semipalatinsk, 1901. Pp. 55–79. [in Russian]

Bukeikhanov, 1901a – *Bukeikhanov A.* Iz perepiski hana Srednei Kirgizskoi ordy Bukeya i ego potomkov [From the correspondence of the Khan of the Middle Kirghiz Horde Bukey and his descendants] Pamiatnaya knijka Semipalatinskoi oblasti na 1901 god. Vyp. № 5. Semipalatinsk, 1901. Pp. 1–18. [in Russian]

Bukeikhanov, 1902 – *Bukeikhanov A.* Svedeniya o kirgizskom khozyaystve Stepnogo kraya ot 15 yanvarya 1902 g. [Information on the Kirghiz economy of the Steppe region from January 15, 1902]. Otpechatano po postanovleniyu Omskogo otdela Imperatorskogo moskovskogo obshchestva sel'skogo khozyaystva. Omsk: Tipografiya Shtaba Sibirskogo voyennogo okruga. 1902. 52 p. [in Russian]

Bukeikhanov, 1903 – *Bukeikhanov A.* Konstantin Antonovich Verner (Nekrolog) [Konstantin Antonovich Werner (Obituary)] Otchet Zapadno-Sibirskogo Otdela Imperatorskogo Russkogo geograficheskogo obshchestva za 1902 god. Omsk, 1903. Pp. 36–39 s. [in Russian]

Bukeikhanov, 1904 – *Bukeikhanov A.N.* Ovtsevodstvo v Stepnom kraye [Sheep breeding in the Steppe region] Materialy po ekonomicheskemu obsledovaniyu rayonov Sibirskoy zheleznoy dorogi. Zhivotnovodstvo. Vyp. № 1. Ovtsevodstvo v rayone Zapadnogo uchastka Sibirskoy zheleznoy dorogi. Tomsk, 1904. Pp. 17-102. [in Russian]

Bukeikhanov, 1905 – *Bukeikhanov A.N.* Skotovodstvo (krupnyy rogatyiy skot) [Cattle breeding (cattle)] Materialy po ekonomicheskemu obsledovaniyu rayonov Sibirskoy zheleznoy dorogi. Zhivotnovodstvo. Vypusk. II. Skotovodstvo v rayone Zapadnogo uchastka Sibirskoy zheleznoy dorogi. Tomsk, 1905. Pp. 1-32. [in Russian]

Bukeikhanov, 1907 – *Bukeikhanov A.* Abay (Ibragim) Kunanbayev. Nekrolog. [Abay (Ibrahim) Kunanbayev. Obituary] Zapiski Semipalatinskogo podotdela Zapadno-Sibirskogo otdela Imperatorskogo Russkogo geograficheskogo obshchestva. Vyp. № 3. Semipalatinsk, 1907. Pp. 1-8. [in Russian]

Bukeikhanov, 1907a – *Bukeikhanov A.* Spisok obam na reke Slety v Korzhunkul'skoy volosti Akmolinskogo uyezda [List of obams on the Sletya River in the Korzhunkulskaya volost of the Akmol district]. Zapiski Semipalatinskogo podotdela Zapadno-Sibirskogo otdela Imperatorskogo Russkogo geograficheskogo obshchestva. Vyp. № 3. Semipalatinsk, 1907. Pp. 9-10. [in Russian]

Bukeikhanov, 1907 – *Bukeikhanov A.* Bibliografiya. XXXIII kn. «Zapiski Zapadno-Sibirskogo Otdela I.R.G.O.». g. Omsk, 1907 g. [Bibliography. Book XXXIII of «Notes of the West Siberian Department of the I.R.G.O.» Omsk, 1907] *Sibirskiy voprosy*. SPb, 1908. № 10. P. 46. [in Russian]

Bukeikhanov, Chermak, 1903 – *Bukeikhanov A., Chermak L.* Ob arychnom zemledelii u kirgiz Karkaralinskogo uyezda. [On irrigation ditch agriculture among the Kirghiz of the Karkaralinsky district.] Vostochnoye obozreniye. Irkutsk, 1903. № 76. 1 aprelya. P. 2. [in Russian]

Buktugutova, 2007 – *Buktugutova R.S.* Rol' Zapadno-Sibirskogo otdela Russkogo geograficheskogo obshchestva v razvitiy kul'turnykh svyazey russkogo i kazakhskogo narodov (konets XIX – nachalo XX v.) [The role of the West Siberian Department of the Russian Geographical Society in the development of cultural ties between the Russian and Kazakh peoples (late 19th – early 20th centuries)] *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*. 2007. № 296. Pp. 84-88. [in Russian]

Gorelova, 2003 – *Gorelova YU.R.* Deyatel'nost' Zapadno-Sibirskogo otdela imperatorskogo Russkogo geograficheskogo obshchestva v kanun 25-letnego yubileya v otsenkakh sovremennikov [Activities of the West Siberian Department of the Imperial Russian Geographical Society on the Eve of the 25th Anniversary in the Assessments of Contemporaries] Katanayevskiy chteniya: sb. nauch. tr., posvyashch. voyen. administratoru i uchenomu general-leytenantu G. Ye. Katanayevu (1848–1921). Omsk: OmGPU, 2003. Pp. 176-181. [in Russian]

Dvijenie Alash, 2011 – *Dvijenie Alash*: Sbornik materialov sudebnykh processov nad alashevcami. Trehtomnik [The Alash movement: A collection of materials from the trials of Alash residents. Three volumes]. Almaty: FF «El-shejire», 2011. 428 p. [in Russian]

Zhurtbay, 2008 – *Zhurtbay T.* Uranyim Alash [My motto is Alash]. Almaty: Elshezhire, 2008. 472 p. [in Kazakh]

Zhusip S., Kozybaeva M., 2022 – *Zhusip S., Kozybaeva M.* O deyatel'nosti Alikhana Bukeykhana v pervye gody Sovetskoy vlasti v Kazakhstane (1920–1922 gg.) [On the Activities of Alikhan Bukeykhan in the Early Years of Soviet Power in Kazakhstan (1920–1922)] *Otan tarikhi*. №3. 2022. Pp. 69–78. DOI 10.51943/1814-6961_2022_3_69 [in Russian]

Kozodoy, 2021 – *Kozodoy V.I.* Alikhan Bukeikhanov: chelovek-epokha [Alikhan Bukeikhanov: man -era]. Novosibirsk, 2021. 312 p. [in Russian]

Korrespondentsiya, 1896 – *Korrespondentsiya* «Sibirskogo vestnika» [Correspondence of the Siberian Herald] // Sibirskiy vestnik. Tomsk, 1896, № 88, 20 aprelya. P. 3. [in Russian]

Korrespondentsiya, 1896a – *Korrespondentsiya* «Sibirskogo vestnika» [Correspondence of the Siberian Herald] // Sibirskiy vestnik. Tomsk, 1896. № 89. 21 aprelya. P. 3. [in Russian]

Kamzabekuly, 2002 – *Kamzabekuly D.* Alash zhane adebiyet [Alash and literature]. Astana: «Foliant», 2002. 474 p. [in Kazakh]

Qyr balasy, 1926 – *Qyr balasy*. Bilim qyran goi! Qyran qyragy goi! Adam balasynyn tas tarihyndagy qonysy [Knowledge is like an eagle! An eagle is ever watchful! It is the dwelling of humankind in the stone history] Aktobe: «Kómek» «Kedeı». 1926. 29.07. № 97. P. 3. [in Kazakh]

Koygeldiyev, 2008 – *Koygeldiyev M.* Alash kozgalysy. [Alash movement] Birinshi tom. Ondelip, tolyk tyrylgan yekinishi basylmy. Almaty: Mektep, 2008. 480 p. [in Kazakh]

Nasha zhizn', 1906 – *Nasha zhizn*. SPb, 1906, № 477. 21 iyunya. P. 3. [in Russian]

- Novyy entsiklopedicheskiy slovar, 1912 – *Novyy entsiklopedicheskiy slovar'* [New Encyclopedic Dictionary] Pod obshch. red. akad. K. K. Arsen'yeva. SPb.: Izd-vo F.A. Brokgauz i I. A. Yefron, 1912. T. 8. P. 452. [in Russian]
- Nurpeisov, 1995 – *Nurpeisov K.* Alash ham Alashorda [Alash and Alashorda]. Almaty: «Atatek», 1995. 256 p. [in Kazakh]
- Plotnikov, 1994 – *Plotnikov A.E.* Iz istorii sozdaniya i deyatelnosti v Omske Zapadno-Sibirskogo otdela Russkogo geograficheskogo obshchestva (1877–1917 gg.) [From the history of the creation and activity of the West Siberian Department of the Russian Geographical Society in Omsk (1877-1917)]. Stranitsy istoricheskogo proshlogo Omska (XIX – nachalo XX vv.): kraeved. sb. Omsk: [b. i.], 1994. Pp. 52–63. [in Russian]
- Serekbaeva, 2006 – *Serekbaeva L.I.* Deatelnost A. Bukeikhanova v ekspedicii F.A. Sherbiny (1896–1903 gg.) [The activity of A. Bukeikhanov in the expedition of F. A. Shcherbina (1896-1903)] Kultura i intelligenciya menaiushsya regionov Rossii: XX vek. Intellektual'nye dialogi: XXI vek. Rossiya – Sibir – Kazahstan. Sh. 2. 2006. Pp. 233–237. [in Russian]
- Skopa, 2015 – *Skopa V.A.* Sotsiokul'turnye issledovaniya i statisticheskie raboty Altaiskogo i Semipalatinskogo podotdelov Zapadno-Sibirskogo otdela Imperatorskogo russkogo geograficheskogo obshchestva v kontse XIX – nachale XX v. [Socio-cultural research and statistical work of the Altai and Semipalatinsk sub-departments of the West Siberian Department of the Imperial Russian Geographical Society in the late 19th - early 20th centuries]. *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya*. 2015. № 2–2. [in Russian]
- Stepnoi krai, 1896 – *Stepnoi krai* [Steppe region]. Omsk, 1896. № 10. 8 fevralya. Pp. 3-4. [in Russian]
- Stepnoi krai, 1896a – *Stepnoi krai* [Steppe region]. Omsk, 1896. № 12. 11 fevralya. Pp. 3-4. [in Russian]
- Stepnoi krai, 1896b – *Stepnoi krai* [Steppe region]. Omsk, 1896. № 14. 18 fevralya. Pp. 1-2. [in Russian]
- Syn stepei, 1900 – *Syn stepei*. Korrespondentsiya iz Petropavlovsk [Correspondence from Petropavlovsk] *Kirgizskaya stepnaya gazeta*. Omsk, 1900. № 9. 12 marta. P. 4. [in Russian]
- Syn stepei, 1900a – *Syn stepei*. Snyatoe moloko kak sredstvo protiv vymiraniya Kirgiz [Skimmed milk as a remedy against the extinction of Kyrgyz] *Kirgizskaya stepnaya gazeta*. Omsk, 1900. № 14. 30 aprelya. P. 3. [in Russian]
- Tolochko, 2003 – *Tolochko A.P.* Rol Zapadno-Sibirskogo otdela Russkogo geograficheskogo obshchestva v issledovanii Stepnogo kraia (konets XIX – nachalo XX v.) [The role of the West Siberian Department of the Russian Geographical Society in the study of the Steppe Region (late – early twentieth century)] *Stepnoi krai Evrazii: istoriko-kul'turnye vzaimodeistviya i sovremennost'*: Tezisy dokladov i soobshchenii III nauchnoi konferentsii. Astana; Omsk; Tomsk, 2003. P. 98. [in Russian]
- Tuzemets, 1899 – *Tuzemets*. Zhenshchina po kirgizskoi byline «Koblandy». [A woman based on the Kyrgyz epic «Koblandy»] *Turkestanskije vedomosti*. Tashkent, 1899. 09, 20.05 – 03.06. Pp. 2-3. [in Russian]
- Shaimukhanova i dr., 2016 – *Shaimukhanova S.D., Erdenbekova Zh.S., Muratbekkyzy B.* Vklad Alikhana Bukeikhanova v politicheskuyu i nauchno-issledovatel'skuyu deyatelnost' Kazakhstana [Alikhan Bukeikhanov's contribution to political and scientific research activities in Kazakhstan] *Mezhdunarodnyi zhurnal prikladnykh i fundamental'nykh issledovaniy*. 2016. № 5–2. Pp. 330-333. [in Russian]
- Shvetsov, 1930 – *Shvetsov S.P.* Omskaya gazeta «Stepnoi krai» i politicheskaya ssylka. K istorii sibirskoi pechati. [Omsk newspaper «Steppe Region» and political exile. Towards the history of the Siberian press] *Severnaya Aziya*, Moskva, 1930. № 1. Pp. 100-118. [in Russian]
- Shilovskii, 2017. – *Shilovskii M.V.* A.N. Bukeikhanov ob osnovnykh tendentsiyakh politicheskogo i sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya kazakhskogo obshchestva v kontse XIX – nachale XX vv. [A.N. Bukeikhanov on the main trends in the political and socio-economic development of Kazakh society in the late nineteenth and early twentieth centuries] *Izvestiya Irkutskogo gosudarstvennogo universiteta*. Seriya: Istoriya. Irkutsk. T. 19, 2017. Pp. 58-70. [in Russian]
- Shishkin, 2009 – *Shishkin V.I.* Bukeikhanov A.N. [Bukeikhanov A.N.] *Istoricheskaya entsiklopediya Sibiri*. A–I. Novosibirsk, 2009. P. 258. [in Russian]
- Kazakhs, 1985 – *Kazakhs on Russians Before 1917*. A. Bukeykhanov, M. Dulatov, A. Baytursyn, T. Ryskulov. Oxford: The Society for Central Asian Studies. 1985. 96 p.
- Kozybayeva et al., 2025 – *Kozybayeva M.M., Zhussip S.Kh-A., Maslov Kh.B., Saidov I.M.* Alikhan Bukeikhan's Activities in the West Siberian Department of the Imperial Russian Geographical Society Bylye Gody. 2025. 20(2) Pp. 960-967. DOI: 10.13187/bg.2025.2.960
- Olcott, 1987 – *Olcott, M. B.* The Kazakhs. Stanford, Calif.: Hoover Institution, 1987. 341 p.
- Sarmanova etc., 2022 – *Sarmanova S.R., Kozybayeva M.M., Maslov K.B.* Alikhan Bukeikhan and the development of the ethnic identity of the Kazakhs *Electronic scientific journal «edu.e-history.kz»*. 2022. № 3(31). Pp. 249-256.

СОДЕРЖАНИЕ

ОТАН ТАРИХЫ № 28 (3). 2025

Ainur Dauletovna Zhuandykova, Kuanysh Aldabergenovich Iskakov

THE HISTORY OF KAZAKH MIGRATION TO IRAN: CAUSES, STAGES AND CONSEQUENCES.....553

Burkitbay Gelmanuly Ayagan

ON THE HISTORY OF THE TRANSLATION OF "THE SECRET HISTORY OF THE MONGOLS" BY S.A. KOZIN.....563

Makhabbat M. Kozybayeva

SOCIAL AND LEGAL ASPECTS OF DISENFRANCHISEMENT IN KAZAKHSTAN IN THE 1920S–1930S.....573

Nazym Amanzholova, Aliya Oskembay, Kenzhegul Tergembay

YOUTUBE AS A PLATFORM FOR THE REPRESENTATION OF OTYNSHY ALZHANOV: INTERPRETATIONS AND PUBLIC ENGAGEMENT IN DIGITAL MEDIA.....591

Ziyabek E. Kabuldinov, Olzhas B. Kuanbay, Ualikhan S. Ibraev

JAPANESE HISTORIOGRAPHY FROM ANCIENT TIMES TO 1912: EVOLUTION OF HISTORICAL THOUGHT AND SOURCES.....601

Oraz Sapashevich Sapashev, Samat Kairollaevich Samashev

THE TRADITION OF CONTINUITY IN STATE STANDARDS AND WEAPONRY AMONG THE SAKA, XIONGNU, AND TURKS.....617

Toraigyrov Erzhan Muratovich, Bakirova Zhansaya Bazaralyevna

DEVELOPMENT OF EDUCATION AND ENLIGHTENMENT IN THE PRIIRTYSH REGION FROM THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY TO THE 1920S.....638

Zauresh Galimzhanovna Saktaganova, Tolkynay Kuandykzy Sakabay

FOOD AND FINANCIAL ASSISTANCE MEASURES FOR DESTITUTE CHILDREN DURING THE FAMINE OF THE 1930S (ON THE EXAMPLE OF CENTRAL KAZAKHSTAN).....650

Абдукаюм Абдукадиров

УСТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В ТУРКЕСТАНЕ И ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ НА ТЕРРИТОРИИ СОВРЕМЕННОГО УЗБЕКИСТАНА (1917–1924 гг.).....660

Айгүл Молдалиқызы Сманова

ГЕНЕРАЛ В. СИКОРСКИЙДІҢ ЭМИГРАНТТЫҚ ҮКІМЕТІ: САЯСИ КЕЛБЕТІ МЕН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІ.....669

Айнур Канатовна Кайруллина, Альбина Абеновна Максумова

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СТАРШЕГО СУЛТАНА БАЯНАУЛЬСКОГО ВНЕШНЕГО ОКРУГА КАЗАНГАПА БИ САТЫБАЛДЫУЛЫ.....681

Сұлтан Хан Аққұлұлы Жүсіп, Сулушаш Рахимжановна Сарманова, Халил Борисович Маслов

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАННЫҢ ИМПЕРАТОРЛЫҚ РЕСЕЙ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ҚОҒАМЫНЫҢ БАТЫС-СІБІР БӨЛІМІ ҚҰРАМЫНДА ҚАЗАҚ ДАЛАСЫН ЗЕРТТЕУГЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ.....690

Ахметова Раушан Дюсенбековна, Қонбай Ерке

1930-ШЫ ЖЖ. АШАРШЫЛЫҚ КЕЗЕҢІНДЕГІ БАЛАЛАР ТАҒДЫРЫ (БАТЫС ҚАЗАҚСТАН Өңірі мысалында).....705

Болат Сагидоллаұлы Жұмағұлов, Лесқали Базарғалиұлы Бердіғажин, Алдар Сәрсенұлы Сәрсенов

1931 ЖЫЛҒЫ МАУСЫМДАҒЫ БОСАҒА ШАЙҚАСЫ: ҰРЫС ТАКТИКАСЫ, ӘСКЕР КҮШІ.....719

Гульмира Усенбаевна Орынбаева

ЭТНОГРАФИЯ КАЗАХСТАНА МЕЖДУ ПРИТЯЖЕНИЕМ «УХОДЯЩЕГО ПОЛЯ» И «КОЛХОЗНОЙ» ПОВЕСТКОЙ (2-я половина 40-х – 50-е гг. XX в.).....732

Дидар Бейсенғалиевна Касымова, Болат Кудайбергеноұлы, Алмас Каиргельдинович Кенжеғалин

ПИСЬМО 43 ИЗ КЕНТАУ В ЦК КП КАЗАХСТАНА: ОПЫТ АНАЛИЗА.....749

Динара Кайсаровна Сулейменова, Алпысбес Махсат Алпысбесұлы

ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ХАНА ТОКТАМЫША В 1380-1395 ГОДАХ.....767

Еңлік Қабыкенқызы Абеуова, Анар Еркенқызы Кәрімова, Гүлфира Елубайқызы Отепова

Ә.Х. МАРҒҰЛАННЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРДЫҢ ДАМУЫНЫҢ КӨРІНІСІ РЕТІНДЕГІ РЕЦЕНЗИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ (1940-1960 жж.).....777

Ерден Ерназарович Ибраев, Гульмира Келдыбаевна Нурушева, Жангельды Арсенович Шаукенов

МЕТОДОЛОГИЯ КУЛЬТУРНОЙ ИСТОРИИ В КОНТЕКСТЕ КАЗАХСТАНСКОГО КИНЕМАТОГРАФА.....790

Жаксылык Муратович Сабитов

ШЫҒЫС ХАН ӘСКЕРІМЕН ШЫҒЫС ДЕШТІ ҚЫПШАҚТЫ 1210-1230-ЖЫЛДАРЫ ЖАУЛАП АЛУЫ.....801

Кенжебаев Габит Капезович, Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

СВЕТСКИЕ И МУСУЛЬМАНСКИЕ УЧЕБНЫЕ ЗАВЕДЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ НА РУБЕЖЕ XIX–XX ВЕКОВ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ.....812

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы, Абдулина АқсұңқарТұрсынқызы

ҚАЗАҚСТАН ҚАЛАЛАРЫНДАҒЫ 1920-1930 ЖЫЛДАРДАҒЫ ЭТНОДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР.....827

Нұрсан Әлімбай, Болат Құдайбергенұлы Смағұлов

РЕСЕЙДІҢ ҚАЗАҚ ӨЛКЕСІН АГРАРЛЫҚ ОТАРЛАУЫНЫҢ НЕГІЗГІ СУБЪЕКТІЛЕРІ. КРЕСТЬЯНДАРДЫҢ ЖЕТЕКШІ СУБЪЕКТІГЕ АЙНАЛУЫ (XVIII – 1917).....844

Өтеубай Қожақұлы, Абусаид Гафурұлы Асқар

XIX ғ. II-ЖАРТЫСЫ МЕН XX ғ. БАС КЕЗІНДЕГІ СЫРДАРІЯ ОБЛЫСЫНДАҒЫ САУДА МЕН ӨНЕРКӘСІПТІҢ ДАМУЫ.....881

Самал Сағнайқызы, Спатай Алтынбекович Сартаев, Салтанат Адыровна Нусупбаева

КОЛЛЕКТИВИЗАЦИЯ И РЕПРЕССИИ: ТРАНСФОРМАЦИЯ КАЗАХСКОГО ОБЩЕСТВА В XX ВЕКЕ.....895

Сейдехан Нұрмаханұлы Әлібек, Ержан Джаркинбаевич Пазиров, Асан Үсінов

«ҮЛКЕН ТЕРРОР» ЖЫЛДАРЫ ОҢТҮСТІКТЕ ҚЫЗМЕТ АТҚАРҒАН АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ ҚУҒЫНДАЛУЫ АРХИВ МАТЕРИАЛДАРЫ МЕН МЕРЗІМДІ БАСЫЛЫМ БЕТТЕРІНДЕ.....907

Тимур Әкімханұлы Әпендиев, Нұржігіт Момынбекұлы Абдуқадыров, Мадина Анатольевна Ермаханова

ГЕРМАНИЯДАҒЫ ҚАЗІРГІ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ТЕНДЕНЦИЯЛАР МЕН ПРОБЛЕМАЛАР (1991-2024 жж.).....920

Токтабай Ахмет Уалханұлы

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИРРИГАЦИОННОГО ЗЕМЛЕДЕЛИЯ В ЖЕТЫСУ И ЮЖНОМ КАЗАХСТАНЕ.....936

Шолпан Аширалиевна Торгаутова, Гульжан Даулетбековна Сугирбаева, Женгиз Буяр

ДИНАМИКА ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПОЛИЭТНИЧЕСКОГО СОСТАВА ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА В КОНЦЕ XIX в. - 1924 г.....946

Эльмира Серікбайқызы Абдукамалова, Ақмарал Ғосманқызы Ибраева, Пердехан Бекмағанбетұлы Мұсырманқұл

«РАДЛОВ АЛЬБОМЫНДАҒЫ» ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ КӨРІНІСІ: МУЗЕЙЛІК АТРИБУЦИЯ МӘСЕЛІЛЕРІ.....965

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж кезегіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде
міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.